

**Національна академія правових наук України
Науково-дослідний інститут
інтелектуальної власності**

МОНОГРАФІЯ

**ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ
ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ
ТА ЇЇ ДЕТІНІЗАЦІЯ**

Київ
Інтерсервіс
2020

*Рекомендовано вченою радою Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України
(протокол № 8 від 24 вересня 2019 р.)*

Автори:

О. Б. Бутнік-Сіверський, д.е.н., проф., академік АТН України, академік УАН,

В. О. Петренко, д.т.н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України.

Науковий редактор:

О. Б. Бутнік-Сіверський, доктор економічних наук, професор, академік Академії технологічних наук України, академік Української академії наук.

Рецензенти:

Федорченко А. В., д.е.н., проф., завідувач кафедри маркетингу імені А. Ф. Павленка, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ).

Перерва П. Г., д.е.н., проф., завідувач кафедри менеджменту інноваційного підприємництва та міжнародних економічних відносин, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків).

Т 42 Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація: монографія / О. Б. Бутнік-Сіверський, О. П. Петренко / за наук. редакцією д.е.н., проф. Бутнік-Сіверського О. Б. 2019. 108с.
ISBN

Розглянуто з теоретико-методологічних позицій проблеми тінізації економіки та її складової економіки інтелектуальної власності як загроза національній безпеці країни, а також їх детінізація. Незважаючи на не однозначність наукових підходів до розуміння термінології та змісту тінізації економіки як загрози національній безпеці країни в цілому, вона розглядається за предметною ознакою тінізації в сфері інтелектуальної економіки, де не існує достатнього рівня інтенсивності її досліджень та практичного досвіду щодо її детінізації. З метою повноти викладення проблеми, узагальнюються наукові погляди різновидів тінізації економіки та їх детінізація.

Для науковців, аспірантів і практичних працівників сфери інтелектуальної власності, які досліджують питання тінізації економіки як загрози національній безпеці країни та пошуку шляхів детінізації економіки.

Друкується в авторській редакції

УДК 347.(77+78)

ISBN

© Науково-дослідний інститут інтелектуальної
власності НАПрН України, 2020
© Бутнік-Сіверського О. Б., 2020
© Петренко О.П., 2020

ДО ЧИТАЧА

Пропонована читачеві наукова розробка приваблює в час змін в економіці України, гостротою та актуальністю досліджуваної проблеми, до якої відноситься тінізація економіки та її різновиди в Україні з позиції національної безпеки. Особливого значення набуває вона відносно економіки інтелектуальної власності. Проблема тінізації в інтелектуальній економіці розглядається як загроза національній безпеці країни, що потребує пошуку шляхів її детінізації. Автори дослідження розглядають цю проблему за предметною ознакою тінізації у сфері інтелектуальної економіки, де ще не існує достатнього рівня інтенсивності її досліджень та практичного досвіду щодо її детінізації.

У розробці автори узагальнюють наукові погляди різновидів тінізації економіки та їх детінізації. Наукового значення набуває напрям стримування тінізації в системі інтелектуально-інноваційної діяльності та в умовах формування ринку інтелектуальної власності, де здійснюється комерціалізація майнових прав інтелектуальної власності та трансфер інноваційних технологій. Тут прослідковується потреба у впровадженні державної політики протидії тінізації економіки, зокрема й в інтелектуальній економіці на основі розвитку розгалуженої нормативно-правової бази, яка враховує специфіку та особливості детінізації інтелектуальної економіки як цілісної системи дій.

Наукова розробка, що пропонується читачеві, буде корисною для науковців та практиків сфери інтелектуальної власності, а також усіх, хто цікавиться складними питаннями тінізації економіки як загрози національній безпеці та пошуку шляхів її детінізації.

*Олена Орлюк,
директор НДІ ІВ НАПрН України,
доктор юридичних наук,
професор, академік Національної академії
правових наук України.*

Зміст

Передмова.....	5
1. Теоретико-економічні засади «тіньової економіки» в сучасних умовах розвитку.....	11
2. Загроза національній економічній безпеці та її складовій — економіки інтелектуальної власності	24
3. Тенденції тінізації економіки України та економічна природа її різновидів.....	35
4. Економіко-правова природа тінізації у сфері інтелектуальної економіки.....	59
5. Детінізація інтелектуальної економіки як цілісна система дій та рекомендації по запобіганню корупції та неправомірного використання інтелектуальної власності.....	75
Висновки.....	89
Список використаних джерел.....	92

ПЕРЕДМОВА

З теоретичної точки зору феномен тінізації економіки, як негативне соціально-економічне явище, має тенденцію до загострення та поширення, що обумовлює, справедливо зазначають Ю. Гуменна та І. Тютюник у своєму дослідженні [1, 84], формування та впровадження державної політики протидії тінізації економіки та визначаються державними органами влади на основі широко розгалуженої нормативно-правової бази, що включає: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 рр., затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 546 від 11 липня 2018 р. [2]; Стратегію сталого розвитку України на період до 2030 р. (проект) [3]; Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки» [4]; Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [5]; Закон України «Про запобігання корупції» [6] та ін. Незважаючи на широко представлену нормативно-правову базу реалізації державної політики детінізації економічних процесів, зазначені автори, акцентують увагу на стратегічні пріоритети державного управління в контексті здійснення такої політики, що є занадто розмитими та неузгодженими і потребують певної впорядкованості та систематизації.

Проблема тінізації економіки та її різновидів в Україні набуває гостроти і повинна, на нашу думку, стати для державних органів влади пріоритетною, так як вона відноситься до стратегії національної безпеки України.

Науковцями визнано, що права на об'єкти інтелектуальної власності виступають як специфічний товар, який вводиться у господарський обіг на національному та глобальному ринках. Ринок інтелектуальної власності — це система економічних відносин із приводу купівлі-продажу об'єктів права інтелектуальної власності. Угоди на цьому ринку оформляються як передача виключних прав на ці об'єкти.

Сутнісною особливістю зазначеного ринку є те, що на ньому обертаються не продукти інтелектуальної діяльності, а права на них. Відтак вартість об'єктів постає як вартість прав, а об'єктом купівлі-продажу є охоронні документи. Саме це визначає характерні ознаки такого ринку в сучасних умовах економічного розвитку, що сприяє зростанню ступеню його монополізації, який не обмежується межами однієї країни, наявністю підвищення норми прибутку у зв'язку з нерозвиненістю ринку інтелектуальної власності, появи

специфічних економіко-правових та багаторічних зв'язків між покупцями та продавцями, що призводить до прояви його тінізації.

Тінізація у сфері інтелектуальної економіки — це не ізольоване явище від загальних економічних процесів, які здійснюються в тіньовій економіці, а одночасно з ним пов'язані, є складовою «тіньового» сектора економіки, її джерелом та стимулятором поглиблення негативних явищ в інтелектуальній економіці. Розширення дослідження в цьому напрямку [7; 8] актуалізуються тим, що є умовою напрацювання інструментів протидії тінізації та подальшого пошуку розвитку економіки та суспільства.

Тіньова економіка та корупція, не втрачають актуальності для України. Боротьба українських громадян за свої права, яка одержала назву «Євромайдан», а згодом Революція Гідності, була наймасштабнішою подією в новітній історії України і логічним продовженням існування прав людини та громадянина. Революція Гідності виявилася надзвичайно трансформаційним і драматичним рухом для України, що призвів до загибелі 107 учасників акції протесту, названих «Небесною сотнею», втечі корумпованого президента та його уряду, анексії Криму Росією та початку війни на Донбасі. Євромайдан став також вирішальним кроком у процесі де-советизації України, тривалого і болісного процесу трансформації посттоталітарного суспільства та спрямування його до демократичного майбутнього. На жаль, Революція Гідності, не забезпечила очікуваного подолання цих негативних явищ, якими є тіньова економіка та корупція, що спричинено дією низкою ціло ряду факторів.

Нині тіньова економіка, організована злочинність і корупція, справедливо зазначають науковці, нерозривно пов'язані між собою, що, водночас, зумовлює взаємозалежність корупційних злочинів з отриманням значної матеріальної вигоди. Глобалізація фінансових систем, розвиток міжнародних банківських мереж, електронних телекомунікаційних систем і мереж здійснення операцій з нерухомістю створили умови для використання фінансових інструментів з метою відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом [9, 5].

Однією з проявів тінізації економіки та корупції, наукаїці визнають бідність, яка за своєю природою впливає на протидію цього негативного явища.

Так, Всесвітній економічний форум у м. Давос (Швейцарія) у 2017 р. пройшов під лозунгом «Відповідальне лідерство» на тлі збільшення розриву між багатими й бідними у світі, що свідчить про відчуження еліт від суспільства, а також втрату довіри до інститутів влади. За даними доповіді, оголошеної в Давосі 2017

року Організацією боротьби з бідністю Oxfam, вісім осіб у світі мають такі статки, як половина населення планети. Сумарні статки найбагатших людей світу, за даними агентства Bloomberg, становлять \$ 4,4 трлн [10].

Норберта Нойгауза у своїй книзі «Цінності християнської демократії» зазначає, що досвід країн з перехідною економікою Східної Азії та деяких східноєвропейських країн перехідного періоду чітко показує, що там, де послідовно здійснюються ринково-економічні і суспільно-політичні реформи, після короткої перехідної кризи встановлюються сили для економічного розвитку. Естонія, Чехія, Словенія, а також Угорщина та Польща є красномовними прикладами цього. Аналіз причин недорозвиненості або нерозвиненості решти країн при всій відмінності вихідних позицій дозволяє виявити одну спільну для них характерну рису — корупцію. Чим більша пошесть корупції, тим більша проблема бідності, тим виразніша недорозвиненість і тим менше волі по-справжньому взятись і за реформи.

В основному, відмічає зазначенті автор, можна виділити маленьку корупцію, середню корупцію і велику або інституціональну корупцію, при чому остання навіть використовує легальні методи. Мала корупція здебільшого ґрунтується на тій обставині, що заробітних плат і окладів малих службовців та чиновників не вистачає для скромного, але пристойного життя їх сімей. Будь то маленький поліцейський службовець на перехресті, будь то митний працівник або чиновник, який завідує наданням всього роду дозволів — ніщо не обходиться без хабара. «Холодні руки спочатку потрібно зігріти», щоб потім поставили підпис або потрібну печатку на документі. Якою б зрозумілою не була мала корупція, якщо держава не платить у достатній мірі своїм чиновникам, вона згубно впливає на ментальність широких верств населення. Вона руйнує довіру до правомірності дій керівництва, підриває повагу та лояльність до держави і веде до установки, спрямованої на бажання купити собі правові привілеї, або скоріш до хаотичного і відчайдушного прокладання собі шляху до мети. Не даремно авторитет пруської держави базувався на сукупності норм, регулюючих правове положення її державних службовців. Король Фрідріх II запровадив професійне чиновництво, при чому оплата здійснювалась за принципом забезпеченого існування, проте при найменшому виявленні корупції чиновникам загрожували суворі дисциплінарні покарання і втрата привілеїв [11].

Науковці не без підстав зазначають, хоча безпосереднього зв'язку між зубожілістю населення та зростанням рівня тіньової еконо-

міки немає, проте населення України за таких умов може виживати лише шляхом самозайнятості або створення невеликих сімейних підприємств, що спричиняють явище неформальної зайнятості. Тіньова економіка стає не лише амортизатором, який надає можливість виживати населенню, підприємствам малих і середніх форм, пом'якшувати соціально-економічні потрясіння, а також спричиняє поширення корупції в різних її виявах (побутова, економічна, політична тощо), яка деструктивно позначається на соціально-економічному розвитку, становить національну й економічну небезпеку для держави [9, 7–8].

І далі, спершу необхідно дослідити соціально-економічну сутність тіньової економіки для усвідомлення того, що її не можна: по-перше, подолати, оскільки вона має об'єктивний характер, тому необхідно зменшувати її масштаби всіма доступними методами; по-друге, що детінізація підприємницької діяльності не є підставою для лінійного збільшення коштів у бюджетах будь-якого рівня [9, 8]

Якщо системність тлумачити як властивість об'єктів реального світу, то тіньова економіка як складне соціально-економічне явище має системні властивості. Системний підхід надає можливість розглядати тіньову економіку як емерджентність ринкового господарства. У сучасних умовах тіньова економіка набуває таких системних властивостей:

- структурність — наявність стійких зв'язків і відносин усередині тіньової економіки, що забезпечують її цілісність;
- притаманність усім економічним системам;
- невизначеність її обсягів і масштабів унаслідок неможливості відмежування від офіційної економіки;
- мережевість тіньових структур, що сприяє поширенню її у просторі часі;
- спільна мотивація тіньової і легальної економіки — отримати прибутки (здебільшого аморальним і злочинним шляхом — ознака тіньової економіки);
- подвійний характер тіньової економіки, що полягає в конструктивних і деструктивних її засадах.

На підставі синергетичного методу можна обґрунтувати її самовідтворення та самоорганізацію. Завдяки методам аналізу й синтезу доходимо висновку щодо необхідності регламентації та можливістю практичного обмеження тіньової економіки [9, 9–10].

Зазначений підхід науковців, активізує дослідження тінізації економіки, зокрема і тінізації економіки інтелектуальної власності, системно та комплексно, що сприятиме розв'язанню важкої про-

блеми повернення правоохоронними органами до легального обігу незаконно виведених із нього активів та захисту об'єктів права інтелектуальної власності.

Саме тому, автори цієї наукової розробки вважають, що вирішення цієї проблеми в сучасних умовах розвитку економіки України набуває особливої актуальності, зокрема також і з огляду національної безпеки України.

Сьогодні проблема національної безпеки України знаходиться в полі зору політичної науки, а також політичної та економічної діяльності, значення якої постійно зростає. Від рівня національної безпеки залежить саме існування та розвиток людини, суспільства, держави.

Суть економічної безпеки полягає у здатності держави створити необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним суб'єктом макро- та мікро господарських зв'язків. Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підливних фінансово-економічних дій певних громадян, організацій та інших держав. Вона пов'язана з захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави з забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Саме тому, тінізація економіки в цілому, так і у сфері інтелектуальної власності зокрема, є загрозою національної безпеки держави. Загрози національної безпеки держави, зазначено в Законі України «Про національну безпеку України» [12], це — явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (п. 1. ст. 6). Ось чому, тінізація в сфері інтелектуальної економіки не відповідає національним інтересам України, до яких віднесено «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10. ст. 10). Зауважимо, що про тінізацію економіки України в зазначеному законодавчому акті нічого не сказано, хоча тінізація економіки, зокрема в сфері інтелектуальної власності, відноситься до напрямів національної економічної безпеки, так як економіка інтелектуальної власності пов'язана з реалізацією національних інтересів та збереженням національних цінностей України.

Метою цієї наукової розробки стало розгляд з теоретико-методологічних позицій проблеми тінізації економіки взагалі та в інте-

лектуальній економіці зокрема, як загроза національній безпеці країни, та пошуку шляхів детінізації економіки.

Автори при підготовці цього наукового дослідження розуміють актуальність розробки зазначеної проблеми, тому незважаючи на не однозначність наукових підходів до розуміння термінології та змісту тінізації економіки як загрози національній безпеці країни в цілому, розглядають її також за предметною ознакою тінізації в сфері інтелектуальної економіки, де не існує достатнього рівня інтенсивності її досліджень та практичного досвіду щодо її детінізації.

З метою повноти викладення проблеми, автори узагальнюють наукові погляди різновидів тінізації економіки та їх детінізації. Особливо це набуває наукового значення для напрямку, яким є розвиток інтелектуально-інноваційної діяльності та формування ринку інтелектуальної власності, де здійснюється комерціалізація майнових прав інтелектуальної власності та трансфер інноваційних технологій.

З нашого погляду, запропонована наукова розробка буде корисна для науковців, аспірантів і практичних працівників сфери інтелектуальної власності, які досліджують питання тінізації економіки як загрози національній безпеці країни та пошуку шляхів детінізації економіки.

1. ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ «ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ» В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ

Розглянемо теоретико-економічні засади «тіньової економіки» та її зміст в сучасних умовах розвитку, яка включає різновиди тінізації у сфері інтелектуальної економіки.

Тіньова економіка (англ. *Black economy, Ghosteconomy, Shadow-economy*) — є господарською діяльністю, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. Проблема «тінізації економіки», зокрема у сфері інтелектуальної власності, є актуальною для всіх без винятку країн світу. Крім того, у глобальному масштабі ця проблема, як негативне соціально-економічне явище, має тенденцію до загострення та поширення.

Поширення тіньової економіки, макроекономічна розбалансованість і обмеженість ресурсів [13] визнані Всесвітнім економічним форумом основними глобальними ризиками майбутнього десятиріччя [14]. Згідно з його оцінками обсяги нелегальної торгівлі у 2016 р. становили близько 2,0 трлн дол. США, що складає приблизно 10 % світових торговельних потоків [15]. Згідно з оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку за наявності у світовій економіці близько 1,2 млрд офіційних робочих місць понад 1,8 млрд працюючих зайняті в нелегальному секторі [16], що, відповідно, позбавляє їх соціальних гарантій.

Великі масштаби тіньової економіки відбиваються на обсягах і структурі ВВП, гальмують соціально-економічні реформи та спотворюють показники економічного розвитку. Ця проблема актуальна сьогодні, ще і тому, зазначає

Н. Приценко, що обсяги тіньової економіки та її вплив на суспільне життя досягли таких масштабів при яких їх недооцінка

може призвести до великих помилок в визначенні пріоритетів соціально-економічної політики, яка здійснюється державою [17].

На сьогодні не існує єдиної концепції визначення «тіньової економіки», її структурних елементів так як феномен тінізації проявляє себе різнопланово та різнобарвною.

З теоретичної точки зору, як суспільне явище «тіньова економіка» (поняття «тіньова», «тінізація», як ознака економіки, приймаємо далі як тіньова економіка), притаманна всім соціально-економічним системам, є неодмінним їх атрибутом, зазначає К. Матвійчук [18]. Це уклад економічних відносин, що охоплює невраховані, нерегламентовані й незаконні види господарської діяльності.

Тіньова економіка як складне соціально-економічне явище становить предмет численних досліджень зарубіжних науковців, зазначають Т. Мельник та Т. Вишинська у своєму дослідженні (2014) [19], зокрема К. Харта (Hart, 1973) [20], Ж. Гроссмана (Grossman, 1977) [21], П. Гутман (Gutmann, 1979) [22], Е. Фейга (Feige, 2007) [23], Ф. Шнайдер (Schneider, 2010) [24], та інші, які досліджували сутність, методи та масштаби оцінювання тіньової економіки, а також причини переходу в тінь, шляхи детінізації. Серед вітчизняних науковців феномен тіньової економіки та проблеми її запобігання розглядались у публікаціях послідовно в різні часи у таких відомих вчених, як Ю. Козлов (1990) [25], О. Осипенко (1990) [26], Л. Абалкін (1994) [27], А. Гальчинський (1995) [28], А. Іващенко (1996) [29], О. Турчинов (1996) [30], (2002) [31], В. Бородюк (1997) [32], В. Мандибура (1998) [33], В. Засанський (1998) [34], В. Геєць (1999) [35], В. Попович (2001) [36], В. Базилевич (2004) [37], М. Флейчук (2005) [38], (2010) [39], Л. Фільштейн (2012) [40], І. Мазур (2006) [41], З. Варналій (2006) [42], (2009) [43], (2014) [44], О. Засанська (2009) [45], Ю. Харазішвілі (2010) [46], Я. Жаліло (2011) [47], С. Огреба (2011) [48], Т. Тишук (2011) [49], Н. Краус (2012) [50], Г. Глуха (2013) [51], О. Халковський (2014) [52], О. Савич (2015) [53], І. Шевчук (2016) [54], Т. Момот (2018) [55] та інші, що на наш погляд, свідчить про постійну увагу науковців до цього явища в економіці як в минулому, так і сьогодні, і, одночасно, про потребу у подальшому проводити дослідження в напрямку виявлення головних закономірностей процесу тінізації економіки, її базових тенденції та її циклічну природу, а також поширення тінізації економіки на інші види ринків, зокрема і на ринок інтелектуальної власності, який ще недостатньо досліджується.

Досліджуючи генез тіньових економічних відносин, К. Хом'як справедливо зазначає, що становлення тіньової економіки відбувалось відповідно до еволюції суспільства, а саме поява перших грошей призвела до виникнення фальшивомонетників, справляння державою податків породило природне бажання не ділитись з державною заробленим доходом; оголошення монополій на виробництво певних видів товарів чи надання послуг спричинило появу контрабандистів; зростання бюрократичного апарату породило корупцію в органах влади [56, 443].

Як зазначає О. Турчинов, тіньова економіка в онтологічному аспекті — явище далеко не нове. Вона виникає разом з виникненням перших держав, її історична доля нерозривно пов'язана з існуванням державної форми організації суспільного життя [31, 8]. Проте наукові дослідження феномену тіньової економіки пов'язані з найновітнішою історією людства.

Приваблює до себе науковий аналіз тінізації С. Кліменко [57], який зазначає, що уперше науковці звернули увагу на проблему тіньової економіки ще в 30-х рр. XX ст., у час, коли в економіці США панувала італійська мафія. Однією з перших праць, пов'язаних із вивченням проблем поширення тіньової економіки, у науковій літературі відзначається стаття американського економіста П. Гутмана «Підпільна економіка», надрукована в 1977 р. [58, 24–27], де здійснено аналіз тіньових процесів і зроблено висновок, що неврахованою економічною діяльністю більше нехтувати не можна; де він заявив про існування тіньової економіки в США та оцінив її масштабу 10 % ВВП. Ще одним вченим того періоду був Е. Фейг [59], який звернув увагу на те, що велика частка створюваного продукту в розвинених країнах не включається до ВВП. Е. Фейг оцінив масштаби тіньової економіки у 1979 р. нарівні 1/3 ВВП [56, 446].

Одні вчені розглядають поняття тіньової економіки як процес. Так, на думку С. Нікітіна, тіньова економіка — це ринкове виробництво товарів та послуг як заборонених, так і не заборонених законодавством, яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі [60]. Тіньова економіка — це економічна діяльність, зазначає О. Турчинов, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [61]. За підходом В. Нагребельного, тіньова економіка — це економічна діяльність, пов'язана з незаконним привлас-

ненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підпадає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур та окремих громадян [62]. На думку А. Ярмоленка, тіньову економіку можна визначити як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг [63, 51]. В. Головач визначає це явище як неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг; приховані від органів державного управління і суспільства соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами з використанням майна в корисних особистих або групових інтересах [64].

Як бачимо, суть поняття «тіньова економіка» спеціалісти визначають по-різному. У кожній країні є така складова економічної діяльності, що не укладається в сформовані й узаконені норми.

Цей сектор економіки в різних країнах називається по-різному: у Франції — «підземна», «неформальна» економіка; в Італії — «таємна», «підводна»; в Англії — «неофіційна», «підпільна», «схована»; у Німеччині — «стіньова». За сферою діяльності до тіньової економіки різні автори відносять різні види діяльності. Одні вважають, що тіньова економіка охоплює насамперед кримінальну діяльність; інші думають, що тіньова економіка як особливий сектор утворюється тими, хто ухиляється від сплати податків. У Німеччині до тіньової економіки спочатку зараховували лише фінансові таємні угоди [65].

Найбільш загально визнаним, зазначає В. Предборський [66], є визначення, запропоноване Е. Фейгом (США) у 1979 р., згідно яким до тіньової економіки відносяться, вся економічна діяльність, що за тих чи інших причин не враховується офіційною статистикою і не включається при підрахунку до показників національних рахунків. Він виділяє дві основні складові тіньової економіки:

- економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;

• протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність.

До першої складової, як правило, відносять виробничу діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (ремонт будівель власними силами, догляд за дітьми, доход, що отримується з присадибних ділянок, і т. ін.). Така діяльність не враховується державною статистикою і не входить при розрахунках до валового національного продукту (і його похідних). Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових роботах отримав назву «*неформальна економіка*».

Друга складова у згаданий праці називається «*підпільною економікою*» і включає заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також всі інші види діяльності, які повинні враховуватися і контролюватися державою, однак суб'єкти такої діяльності умисно її приховують для ухилення від оподаткування або в інших протиправних цілях. До такої діяльності відносять отримання прихованих доходів, заборонені види економічної діяльності, нелегальне виробництво товарів чи надання послуг, шахрайство, відмивання доходів злочинного походження, наркобізнес, проституцію, торгівлю людьми тощо.

Подібну структуру тіньової діяльності, зазначає В. Предборський, подає американський економіст Д. Блейдс, на думку якого до тіньової економіки належать:

- 1) виробництво цілком легальної продукції, що приховується від влади у зв'язку з небажанням сплачувати податки;
- 2) виробництво заборонених товарів і надання послуг;
- 3) приховувані доходи в натуральній формі.

На думку Д. Блейдса, саме несплата податків від незабороненої економічної діяльності робить найбільший внесок в обсяг тіньової діяльності. Ним запропоновано враховувати обсяги незаконної діяльності у системі національних рахунків.

Тіньова економіка, акцентує увагу у своєму дослідженні О. Засанська [], на заході розглядається як складова економічної злочинності, її класифікують як «білокомірцеву», що включає в себе:

- порушення у сфері бізнесу;
- порушення у сфері політики;
- порушення при виконанні службових обов'язків.

Усі види «білокомірцевої» злочинності, зазначає О. Засанська, є складовими частинами сучасної організованої економічної злочинності. Є. Сатерленд вперше запропонував тлумачення терміна

«білокомірцева злочинність» (визначення було дане на засіданні Американського соціологічного товариства): «це злочини, які здійснені в промислових корпораціях, торговельних фірмах, політиці посадовими особами при виконанні їхніх службових обов'язків». І далі, американські криміналістичні школи, які досліджували питання економічної злочинності вважали, що характерною рисою економічної злочинності є суттєва моральна шкода, яка завдається суспільству. За їхнім твердженням, «білокомірцеві злочини — це злочини, вчинені законодавцем, на відміну від більшості злочинів, передбачених кримінальним кодексом» [68].

На Заході у 70-х роках ХХ ст. дослідження тіньової економіки, відмічає О. Засанська, здійснювалося у межах нормативної економіки. У 70–80-х роках ХХ ст. в Австрії, Голландії, Португалії, Франції, Швеції та інших західних державах у зв'язку із загрозою глобальної тінізації економіки утворилися робочі групи з дослідження феномена тіньової економіки.

Досліджуючи теоретичні засади тінізації економіки, О. Засанська зазначає, що тіньова економіка вважалася елементом економічної злочинності, корупції, організованою формою кримінальної діяльності, класифікувалася як сімейна, друга економіка, неформальна економіка тощо. В. Руттайзер залежно від системи поглядів визначав два підходи до класифікації тіньової економіки: *ліквідаторський і конструктивістський* [69].

Ліквідаторський (репресивний) підхід як науковий напрям дослідження тіньової економіки формувався під впливом панівної ідеологічної доктрини, яка не знаходила місця у системній девіації при соціалізмі. У подальшому цей напрям доктринально еволюціонував, але принципово цей підхід в сучасному суспільстві не змінився. Сутність його проявляється в тому, що до тіньової економіки відносять лише кримінальні прояви, підкреслюється принципова неможливість будь-яких стосунків з її суб'єктами, необхідність застосування більш широкої і дієвої системи інструментарію кримінально-правового обмеження.

Сутність *конструктивістського (радикально-ліберального) підходу* до вивчення тіньової економіки та розробки відповідної політики щодо її місця в системі реформування соціально-економічних відносин принципово відрізняється від попереднього. Стрижневим елементом доктрини, на який спирались (і спираються) прихильники даного підходу, є критика адміністративно-командної системи, необхідність її тотального знищення і можливість використан-

ня як знаряддя руйнації тіньової економіки [70]. В межах даного підходу у деяких представників цього напрямку, у зв'язку з установкою в економічній політиці, були надвисокі темпи початкового накопичення капіталу.

Далі, відмічає О. Засанська, з'явилися ідеї проведення повної легалізації всієї тіньової економіки та її інтеграції з легальною.

Ю. Козлов вважав, що тіньова економіка складається не тільки з кримінальних секторів, пов'язаних із безперервним зростанням протягом останніх десятиріч економічної (насамперед організованої) злочинності — розкрадань, хабарів, приписок, спекуляції, контрабанди, порушень правил валютних операцій тощо. Будучи вельми складним утворенням, тіньова економіка включає і численні різновиди підпільного підприємництва, які не підпадають під дію статей кримінальних кодексів, ще на той час, союзних республік, на нашу думку і сьогодні (наприклад, несанкціонована індивідуально-артільна діяльність, приватне і колективне підприємство на базі орендно-підрядних відносин у сільському господарстві тощо). Однак, абсолютна більшість видів цієї тіньової ділової активності залишається все ж таки явно протиправною, тобто пов'язаною із систематичними порушеннями як чинних норм права (адміністративного, трудового, цивільного, господарського), так і відомих актів, які регулюють господарську діяльність. Таким чином, навіть некримінальні сфери тіньової економіки залишаються вельми криміногенними — за певних умов протиправні прояви неминуче переростають у злочинні. І далі, Ю. Козлов акцентує увагу на зміщенні видів і сфер тіньової діяльності у бік найбільш соціально небезпечних і пропонує таку її соціальну структуру: «підпільні мільйонери», «еліта» загальної кримінальної організованої злочинності, «апарат» організованої злочинності — своєрідні «менеджери» тіньової економіки, низові виконавці — «солдати» професійної і організованої злочинності [25].

Тіньова економіка, зазначає Н. Зверькова, — фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей, тобто такі соціально-економічні взаємини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання діючих форм власності в корисливих особистих і групових інтересах, які приховуються від органів державного управління і самоврядування, громадськості. Вона містить у собі всі невраховані, нерегламентовані, відмінні від викладених у нормативних документах і правилах господарювання види економічної діяльності.

З економіко-правової точки зору це означає, що тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні злочини, але й незлочинні корисливі економічні правопорушення і правомірну, але невраховану або невідконтрольовану державою економічну діяльність [71].

В ООН фахівці, що займаються національними рахунками, тіньову економіку поділяють на три види діяльності: *приховану (або тіньову), неформальну (або неофіційну) й нелегальну* [32].

Прихована діяльність характеризує дозволена законом працю, що офіційно не оголошується або її результати занижуються з метою відсторонення від сплати податків. Неформальна діяльність діє на законній підставі й націлена на виробництво товарів і послуг для задоволення власних потреб домашніх господарств (наприклад, власними силами індивідуальне будівництво). Нелегальна діяльність — це діяльність, що здійснюється найманими робітниками без юридичного оформлення договору.

В. Предборський зазначає, що у структурі тіньової економіки найчастіше виділяють 4 сегменти [72]:

- *легальний «світлий» (legal economy)*, який користується недосконалістю чинного законодавства;
- *напівлегальний «темний» (dark economy)*, в якому суб'єкти узаконеної діяльності ухиляються від сплати податків;
- *неофіційний «сірий» (grey economy)*, до якого входять незареєстровані форми підприємництва;
- *підпільний «чорний» (black economy)*, пов'язаний з прямими порушеннями чинного законодавства.

Звичайно, тіньова економіка з різними назвами («вторинна», «паралельна», «неформальна», «криміногенна» та ін.) є загальносвітовим, глобальним явищем, певною мірою характерним для всіх країн.

Терміни «неформальна» або «неорганізована», «нерегламентована» економіка застосовуються для характеристики економічних процесів та відносин, що відбуваються при досить слабкому втручанні у них офіційних економічних структур держави, або взагалі поза межами будь-якого державного обліку і контролю.

Оскільки така розкиданість понять не досить зручна, то багато дослідників використовують більш однозначний підхід, побудований на правовому критерії, згідно з яким економіка ділиться на дві частини: на легальну (тобто «білу», «світлу») і «тіньову» (приховану). Остання в свою чергу включає напівлегальну («сіру»), нелегальну і кримінальну або «чорну» економіку. Тобто за таким підхо-

дом вони суттєво звужують зону «тіньової економіки», що визначається проявами протизаконності суб'єктів виробничих відносин у виробничій та комерційній діяльності.

При визначенні змісту поняття «тіньова економіка» слід враховувати, що воно може мати як широке, так і вузьке розуміння. У «широкому» розумінні до складу «тіньової економіки» можуть бути віднесені всі види «неврахованої», «нерегламентованої», «прихованої» та «законспірованої» економічної діяльності незалежно від того, чи є вони протиправними, чи ні. У вузькому розумінні поняття «тіньова економіка» обмежується виключно тими видами економічної діяльності та відповідними відносинами, які за своїм змістом є або протиправними, або суспільно небезпечними.

Основними сегментами тіньової економіки і механізмами одержання тіньових прибутків, зазначають І. Горобінська та О. Шептунова є: корупція; приховування реальних прибутків громадян, а також прибутків підприємств від оподаткування (ухилення від сплати податків); нелегальний експорт капіталів; незаконна приватизація державної власності; одержання тіньових прибутків шляхом схованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах; нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції (контрабанда); випуск і реалізація неврахованої продукції і надання неврахованих послуг; кримінальні злочини (рекети, наркобізнес, проституція, розкрадання); фінансове шахрайство [73].

За методологічною ознакою розрізняють *економічний, соціологічний, кібернетичний і правовий підходи* до дослідження тіньової економіки. Розвивається також *міждисциплінарний комплексний підхід*.

Соціологічні концепції тіньової економіки розглядають цю сферу з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях [74].

У межах *кібернетичної концепції* тіньова економіка розглядається як самодостатня система. Її прихильники розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку і взаємодії з офіційним сектором.

Особливістю *економічного підходу* є визначення впливу тіньової економіки на ефективність економічної політики, розподіл та вико-

ристання ресурсів, розробка надійних методів оцінки її обсягів. У рамках економічної концепції досліджують тіньову економіку на глобальному, макро- і мікро рівнях, а також в інституційному аспекті.

На рівні глобальної економіки розглядаються міжнародні тіньові відносини (наркобізнес, «відмивання» грошей, отриманих злочинним шляхом тощо). На макrorівні аналізується тіньова економічна діяльність з урахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання валового внутрішнього продукту, зайнятість, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси. На мікро-рівні увага концентрується на вивченні економічної поведінки і прийнятті рішень суб'єктами тіньової економіки, аналізуються окремі складники нелегального ринку. На інституційному рівні аналіз сконцентровується на соціально-економічних інститутах, тобто досліджується система формальних і неформальних правил поведінки, механізм функціонування та законмірності їхнього розвитку. Складність і важливість проблем тіньової економіки, зазначає З. Варналій, стимулюють розвиток міждисциплінарного підходу до її дослідження [75].

З. Варналій стверджує, що досліджувати поняття «тіньової економіки» варто на основі міждисциплінарного підходу, який як напрям міждисциплінарного дослідження багато у чому визначається обранням основного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери. З огляду на це, розрізняють такі підходи щодо віднесення тих чи інших видів діяльності до розряду тіньових: *обліково-статистичний* (основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою), *формально-правовий* (ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання), *кримінологічний* (як ключовий використовують критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності) і *комплексний підходи* [76].

Розглянемо зазначені підходи детальніше [76]. За *обліково-статистичного підходу* основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою. Найбільш послідовним і використовуваним є обліково-статистичний підхід на основі методології системи національних рахунків (СНР) ООН. Поняття «тіньової економіки» визначається, виходячи з основної мети СНР — максимально точного обліку всіх видів економічної діяльності, що забезпечують

реальний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП). Відповідно до методології СНР усі вияви тіньової економіки поділяються на дві групи:

- (1) *продуктивні види* діяльності, результати яких враховуються при визначенні ВВП;
- (2) *злочини* проти особи та її власності, що не враховані у ВВП та фіксуються на спеціальному рахунку для зменшення статистичних похибок.

До складу продуктивної частини тіньової економіки, що включається у ВВП, входять такі елементи:

- 1) показники законної діяльності, приховуваної або применшеної виробниками, з метою ухилення від сплати податків;
- 2) показники неформальної (неофіційної легальної) діяльності, у тому числі — діяльність некорпоративних, часто — сімейних підприємств, що здійснюють діяльність для задоволення власних потреб; діяльність некорпоративних підприємств з неформальною зайнятістю (тимчасові бригади будівельників і т.п.);
- 3) показники неофіційної нелегальної діяльності, у тому числі — приховані легальні види діяльності (без одержання відповідної ліцензії, спеціальних дозволів тощо);
- 4) нелегальна діяльність, що передбачає заборонене законом виробництво і поширення товарів і послуг, на які існує попит (виробництво і поширення наркотиків, проституція, контрабанда).

Перевагою цього підходу, зазначає З. Варналій, є можливість кількісної оцінки прихованої частки продуктивної економічної діяльності на основі загальноприйнятої методології СНР, використання результатів розрахунків за формування економічної політики і міжнародних порівнянь [76].

До недоліків, зазначає З. Варналій, можна віднести те, що у межах цього підходу не вдається оцінити масштаби, структуру і вплив іллегальної діяльності, не пов'язаної з виробництвом реального ВВП. Складовими тіньової економіки, з одного боку, є всі види суто кримінальних та економічних злочинів, що надто розширює межі тіньової економіки, а з іншого — СНР, пов'язана лише з аналізом виробництва та споживання ВВП, що часто супроводжується прагненням зменшити статистичні похибки у процесі розрахунків. Існує також категорія економічних правопорушень і злочинів, для яких у межах даної методології неможливо здійснити кількісну оцінку з огляду на їх специфічний вплив на економічну систему.

Наприклад, за умови перерозподілу ресурсів, що безпосередньо не впливає на зміну загального обсягу ВВП, або за неможливості визначити економічну вигоду держави чи окремих суб'єктів у результаті недобросовісної конкуренції, монополізації ринку, зростання інвестиційних ризиків. Крім того, не можна визначити збитки, що виникли внаслідок «інформаційної асиметрії», перенесення збитків від злочинів на споживача шляхом підвищення рівня цін, негативних зовнішніх ефектів, наприклад, у зв'язку з поширенням наркотиків. Значною проблемою є недосконалість інформаційної бази статистичних розрахунків. Загалом, обліково-статистичний підхід може бути ефективно використаний для виявлення продуктивних секторів тіньової економіки та оцінки їх масштабів, для формування економічної та правової політики. Отже, він потребує доповнення іншими підходами, більшою мірою спроможними відтворити перерозподільчий характер протиправної й суспільно шкідливої економічної діяльності [76].

У пошуку єдиної ознаки розмежування тіньової і звичайної економіки Д. Кассел зупиняється на критерії «не облікованого створення цінностей», відповідно до якого тіньовою є будь-яка економічна активність, що сприяє створенню економічних цінностей країни, але не враховується в її ВВП [77]. На нашу думку, подібне трактування не відтворює «моральності» тих чи інших видів економічної діяльності з огляду на їхню законність. Хоча й не відкидає можливості, зазначає З. Варналій, дотримання формальних вимог законодавчих актів в умовах поширення корупції у сфері законотворчості [76].

Погодимося з І. Клямкіним та Л. Тимофеевим, які стверджують, що «підпільна економіка в її сучасному російському варіанті не лише протистойть економіці «формальній», але лише всередині останньої й існує, виступаючи природним і закономірним наслідком легальних (законних) статусів господарюючих і володарюючих суб'єктів» [78]. Тобто сьогодні йдеться про значно ширшу категорію, яку можна називати «антисуспільною» або «асоціальною» економікою, яка охоплює не лише незаконне («іллегальне») господарювання, а й здійснення економічних трансакцій у межах законодавчого чи нормативно-розпорядчого регулювання, сформованого без урахування стратегічних інтересів розвитку держави [79].

Подібні трактування певною мірою кореспондують з поняттям позалегальної («внезаконной» — рос.) економіки, під якою А. Олейнік розуміє «... сферу, в якій економічна діяльність здійс-

снюється поза законом, тобто оборудки, здійснюються без дотримання законодавчих норм, правових і формальних правил господарської діяльності» [80]. До елементів позалегальної або тіньової економіки А. Олейнік відносить: «неофіційну» економіку — легальну економічну діяльність, в межах якої має місце нефіксоване з метою мінімізації витрат виробництво товарів і послуг; фіктивну економіку — економіку приписок, спекулятивних оборудок, хабарництва, шахрайства, пов'язаних з отриманням і передачею грошей; кримінальну економіку — діяльність, пов'язану з прямим порушенням закону [85].

Погоджуючись, що головною причиною позалегальної економіки є високі трансакційні видатки, пов'язані з діями у межах закону [85], все ж таки віднесення до іллегального сектору «фіктивної економіки» видається спірним — тут маємо справу з прямим порушенням закону, не обумовленим трансакційними видатками. Більш аргументованим видається типологізація цього сектору, наведена професором З. Варналієм: легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг («неформальна економіка»); порушення у межах дозволеної економічної діяльності («підпільна економіка»); заборонені види діяльності: рекет, корупція тощо («незалежна економіка») [81].

Широкого розповсюдження набув *формально-правовий метод* дослідження тіньової економіки, відповідно до якого ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання. Очевидними критеріями є ухилення від офіційної державної реєстрації, державного контролю, протиправний характер діяльності. Д. Макаров [82], Л. Коссалс [83] основною характерною рисою тіньової економічної діяльності вважають її неконтрольований характер. В. Ісправніков для віднесення економічних явищ до тіньового сектору використовує критерій протиправної діяльності й ухилення від офіційної реєстрації [84]. П. Ореховський використовує дещо детальніший критерій — відсутність державної реєстрації комерційних угод [85]. Б. Даллаго для означення тіньових економічних процесів використовує поняття «іррегульована економіка», що означає діяльність економічних агентів, які здійснюють свою господарську діяльність всупереч визначених правил та чинного законодавства або приховують її від державних органів управління і контролю [86].

Науковці тінізацію економіки розглядають її як загрозу національній безпеці [87], що зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України.

Поняття «національна безпека» відображає провідну роль нації — політичної, державно-громадської спільноти — як носія інтересів розвитку суспільства, вказує на те, що національна державність залишається основною формою політичної організації суспільства, а національна держава продовжує відігравати роль важливого суб'єкта міжнародних відносин.

У XX ст. поняття «національна безпека» було вперше введене до політичного лексикону в посланні Президента Т. Рузвельта Конгресу США 1904 р., де він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки. Основні ідеї сучасного розуміння національної безпеки було викладено у «Законі про національну безпеку», прийнятому у США 1947 р. Для забезпечення національної безпеки СІНА передбачалося вирішення трьох головних завдань: зміцнення координації між зовнішньою, внутрішньою і військовою політикою; підвищення потенціалу і можливостей розвідки; раціоналізація «оборонного співробітництва» зі збройними силами. Національну безпеку надалі розглядали переважно у військово-політичному аспекті як проблему оборони держави [88].

Національна безпека — це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз. Національна безпека це комплексне поняття та система до якої входять економічна, військова, еко-

логічна, політична, інформаційна та інші види безпеки як підсистеми [89].

Найвагомішу роль у гарантуванні національної безпеки країни та її інтеграції до міжнародної системи безпеки відіграло прийняття Конституції України. В ній багато уваги приділено національній безпеці та її складовим — економічній, інформаційній, екологічній безпеці держави. Згідно з Конституцією України, засновано новий державний орган — Раду національної безпеки та оборони України (РНБУ), яка заступила створену в 1992 р. Раду національної безпеки при Президентові України. У її компетенції — розвиток та уточнення концепції національної безпеки України, координація, аналіз діяльності силових структур, інших центральних відомств, співпраця з Міністерством закордонних справ України у формуванні й реалізації зовнішньої політики. РНБУ покликана здійснювати моніторинг внутрішніх загроз національній безпеці, ініціювати відповідні корективи в реалізацію внутрішньої політики, зокрема на основі взаємодії з Верховною Радою України.

Тут і далі скористаємось загальними викладками поняття та структури національної безпеки України, які узагальнюють її теоретичні положення [90].

Суть національної економічної безпеки полягає у здатності держави створити необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним суб'єктом господарських зв'язків. Національна економічна безпека або економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підливних фінансово-економічних дій організацій, установ та інших держав. Вона пов'язана з захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави з забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Найважливішим чинником економічної безпеки є відповідність системи економічних та виробничих відносин не лише потребам виробництва, а й економічного розвитку країни [89].

Серед дослідників, які зробили значний внесок у розвиток зарубіжних та вітчизняних досліджень з питань національної безпеки, акцентує увагу В. А. Мандрагеля, можна відмітити: Е. Адлера, М. Барнетта, В. Богдановича, О. Бодрука, Б. Бузана, В. Горбуліна, К. Дойча, М. Єжеева, Д. Зіллмана, А. Качинського, М. Клара, Г. Костенка, О. Обасаньо, Г. Ситника, М. Харбоутла, К. Холсті та інших. Проте, зауважує В. Мандрагеля, питання національної без-

пеки настільки багатогранне, у багатьох аспектах мінливе і невідзначене, що це дає можливість пошуку методологічних підходів, які б певною мірою відбивали існуючий стан речей і прогнозували майбутнє [91].

Одночасно, відмічає В. Смолянюк [92, 107–108], що проблеми національної безпеки України (включаючи системні принципи її забезпечення) були висвітлені у працях багатьох авторів [93–10]. Серед них, зокрема, є В. Горбулін, О. Власюк, В. Горовенко, О. Дзьобань, Б. Парахонський, Г. Ситник, М. Требін. У цій роботі плідно працюють спеціалісти Національної академії державного управління при Президентові України (В. Абрамов, С. Борисович, А. Дацюк, В. Мандрагеля, Р. Марутян, Ю. Мельник та ін.).

Перше визначення національної безпеки в категоріях національних інтересів належить у 1943 р. американському журналісту і соціологу У. Ліппману. «Держава перебуває в стані безпеки, — писав соціолог, — коли їй доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникати війни і коли вона в стані при необхідності захистити ці інтереси шляхом війни» [101, 5].

Засновник концепції «політичного реалізму» Г. Моргентау стверджував, що «відправною точкою політики будь-якої держави має бути концепція національних інтересів, визначена в термінах сили». Класик політичного реалізму Г. Моргентау запропонував розглядати проблему безпеки крізь призму національних інтересів, що дозволило поєднати національну безпеку з великою політикою. Якщо на ранніх етапах досліджень західних політологів проблема національної безпеки уявлялася в основному як проблема забезпечення військової безпеки, то висновки американського дослідника дозволили включити в її зміст усі життєво важливі інтереси країни й засновану на них політику держави [102, 358].

Отже, зазначає В. Мандрагеля, зусиллями насамперед західних політиків і політологів у поняття «національна безпека» став вкладатися більш широкий зміст, суть якого зводиться до здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних зовнішніх і внутрішніх умовах. Причому інтереси національної безпеки країни впливають із значного більшого, ніж раніше, спектра цінностей, які включають права людини, свободу, економічне процвітання і служать для визначення конкретних інтересів і пов'язаних з ними географічних проблем, зокрема територіальної цілісності, союзників, безперешкодного доступу до світових ринків, джерел стратегічних ресурсів та ін. [92].

У Білій книзі Франції в галузі оборони і національної безпеки, прийнятої у 2008 р., обґрунтовується, що в перспективі до 2025 р. існує реальна можливість появи балістичних ракет у нових держав, запровадження масштабних кібератак, а також погіршення довкілля та біосфери. Отже, стратегія національної безпеки увібрала п'ять головних функцій, які повинні бути запроваджені силами оборони і безпеки: знання і попередження; запобігання, стримування, захист та інтервенцію. Відзначаються чотири пріоритети у захисті європейців: покращання кооперації у боротьбі з тероризмом й організованою злочинністю; посилення можливостей захисту європейців; координація оборонних відомств проти кібератак; забезпечення поставок енергії та стратегічної сировини [103].

У проєктах покращання системи національної безпеки Німеччини відзначається 8 головних загроз і небезпек: тероризм, енергетична залежність, міжнародна організована злочинність; розповсюдження зброї масового ураження; регіональні конфлікти, держави, що розпадаються, пандемії та інші міжнародні хвороби, що передаються контактним шляхом, наслідки зміни клімату. Особлива увага приділяється попереджальним діям, а також необхідності зміцнення зв'язків з Європейським Союзом і НАТО. Обґрунтована важливість покращання зовнішньої політики, захисту прав людини і напрацювання такої стратегії, яка б інтегрувала економічні, фінансові, наукові, освітні проблеми, питання охорони довкілля [104].

Учені, зазначає В. Мандрагеля, розрізняють три головних категорії зон: війни; невійни; миру та додатково (за термінологією К. Дойча) плюралістичні спільноти безпеки. Деякі фахівці ототожнюють «сильну» державу із багатою, демократичною та автоматично відносять її до зони миру. Однак це науково некоректно, оскільки концепція «сильної» держави припускає певну динаміку, зміни, а не статичну (демократична / недемократична) дихотомію [92].

Дещо інші підходи пропонує Дж. Мітзен. Вона вважає хибним, що держави шукають безпеки для себе у фізичних, матеріальних вимірах: захист території і структури управління від усього, що може заподіяти матеріальну шкоду. Спираючися на роботи Д. Хусманса, Б. Максвінея, а також Й. Маннерса, який, у свою чергу, відштовхувався від методологічно-змістовних підходів Е. Гідденса, Дж. Мітзен доводить, що фізична безпека повинна бути не єдиним видом безпеки, яку шукають держави [105, 35]. До цього обов'язково необхідно додавати зміни у нашому мисленні, ставленні та підходах до безпеки в усіх вимірах.

Підсумовуючи, В. Мандрагеля стверджує, що його точка зору збігається з підходами Д. Мітзен [106, 358]. Пошук безпеки є не власністю держави, не її суттєвою ознакою, а швидше похідною від її місця у світовому соціальному порядку. Для того щоб роль була конституційована, вона повинна виражатися у поведінці протягом певного часу і ця поведінка має визнаватися іншими державами як свідчення виконання державою своєї ролі. Рольова ідентичність не тільки впливає на інших, вона самоорганізує і розвиває саму державу.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення національних інтересів, наявність наукових і політичних дискусій про їхню роль у політичній діяльності, вони були й залишаються інтегральним і визначальним компонентами національної безпеки.

Національні інтереси — це визначальні потреби суспільства (держави), які співвідносяться з його (її) базовими цінностями і виражаються у вигляді програмних нормативних цілей у певних законодавчих актах [89].

Національна безпека як стан відносин з приводу захищеності національних інтересів має своїм антиподом загрози і небезпеку.

Загрози національній безпеці — це стан відносин, коли існує очевидний намір (обіцянка) однієї держави (держав), юридичних чи фізичних осіб завдати шкоди національним інтересам іншої держави (держав). Загрози становлять потенційну небезпеку для національних інтересів.

Небезпека національним інтересам — це практичні дії однієї держави (або груп держав), юридичних чи фізичних осіб щодо завдання безпосередньої шкоди національним інтересам іншої держави.

За ступенем можливої шкоди інтересам громадянина, суспільства та держави систему небезпек можна класифікувати в такому порядку:

- *ризик* — можливість виникнення ситуації або її існування, за якої формуються передумови протидії процесу реалізації національних інтересів, цінностей, системі забезпечення національної безпеки;
- *виклик* — конкретна протидія захисту національних інтересів та цілей, вирішенню завдань забезпечення національної безпеки у формі офіційних і неофіційних політико-дипломатичних дій, економічної та інформаційної експансії тощо;
- *небезпека* — завдання шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах;

- загроза — безпосередня небезпека заподіяння шкоди життєво важливим національним інтересам і національній безпеці, яка виходить за локальні межі й зачіпає основні національні цінності: суверенітет, державність, територіальну недоторканість.

Загрози та небезпеки для національної безпеки необхідно розглядати на двох рівнях.

По-перше, загрози національної безпеки України, що мають загальносистемний характер і зумовлені об'єктивними особливостями розвитку сучасної цивілізації. Це насамперед проблеми, пов'язані з процесами глобалізації різних сфер суспільного життя, поглибленням суперечностей між глобалізацією і національно-державними формами суспільного розвитку, песимістичними демографічними, екологічними, енергетичними прогнозами на першу половину XXI ст., ймовірність не лише виникнення, а й збільшення кількості локальних конфліктів, виникнення конфліктів між різними цивілізаціями тощо. Ці загрози мають глобальний і регіональний характер.

По-друге, загрози, зумовлені специфічними проблемами сучасної України як незалежної держави, зокрема, системною економічною кризою, повільними темпами трансформаційних процесів в Україні в напрямі до демократії, а також процесів соціальної та політичної структуризації суспільства. За масштабами можливих наслідків ці загрози можуть бути загальнонаціональними, локальними, поодинокими.

Загрози й небезпеки можна також класифікувати за сферами суспільного життя, в яких вони виявляються, або за типами національної безпеки.

Загрозами політичної безпеки України треба вважати реальні впливи, які ускладнюють або унеможливають здійснення національних політичних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації й свободи особистості, незалежності, соборності, стабільності та прогресивного розвитку Української держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин.

До них належать:

- 1) порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини та громадянина, зокрема при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України;

- 2) посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
- 3) спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- 4) військово-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;
- 5) розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб;
- 6) загроза посягань з боку певних груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;
- 7) поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;
- 8) злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;
- 9) загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;
- 10) можливість незаконного ввезення до країни зброї, боєприпасів, вибухових речовин та засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;
- 11) спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;
- 12) прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою певних регіонів України.

У системі національної економічної безпеки України загрозами є дії, спрямовані проти здійснення економічного суверенітету держави, становлення України як рівноправного учасника міжнародних економічних відносин. Прикладом таких загроз можуть бути:

- суттєве скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, зокрема фінансової (фіскальної) політики держави;
- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;
- зростання кредитних ризиків;
- критичний стан основних виробничих фондів у новітніх галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення;
- загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргу;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- критичний стан із продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу для енергетичної безпеки держави;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

З позиції сфери інтелектуальної власності можна виділити напрям науково-технічної безпеки — це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недоскопалості та господарської діяльності, який сьогодні поширюється та поглиблюється.

У сучасних умовах поняття національної безпеки розширюється за рахунок залучення до нього все нових сфер суспільного життя. Так, до стратегії національної безпеки США у ХХІ ст. внесено гуманітарний аспект — систему освіти, що стало офіційним підтвердженням політики, яку проводили США — стимулювання наукової сфери, створення найкращих умов для розвитку інтелектуального потенціалу держави. Світовий досвід свідчить: життєвий рівень населення, соціально-економічна ситуація в країні визначаються ступенем освіченості суспільства і його ставленням до інтелектуальних цінностей.

Тому національна безпека неможлива без інтелектуальної безпеки як складової гуманітарної безпеки. Гуманітарна безпека України охоплює духовне життя суспільства. Це стан захищеності гуманітарного потенціалу нації: її фізичного та психічного здоров'я, соціального добробуту, моральності, духовності, інтелектуального ресурсу, психологічної єдності, гуманітарної активності.

Інтелектуальна безпека передбачає створення необхідних передумов для розвитку і функціонування інтелектуального потенціалу — системи освіти та науки, інтелектуальної власності, комп'ютерного забезпечення, системи зв'язку, бази даних на друкованих та електронних носіях [89].

Поняття інтелектуальної безпеки, зазначають Г. Лозова та Б. Шорубалко [107, 102–103], є комплексним та багатограним. Сутність інтелектуальної безпеки розкривається через такі елементи, як інтелектуальний потенціал; інтелектуальний капітал; інтелектуальна власність. В основі механізму інтелектуальної безпеки є захист наукового і освітнього потенціалу суспільства, господарюючих суб'єктів, індивідумів.

Поняття «інтелектуальної безпеки» комплексно не досліджене вітчизняними науковцями та має досить широке визначення.

Чинне законодавство України не дає чіткого тлумачення терміна «інтелектуальна безпека держави». З погляду зазначених науковців, поняття «інтелектуальна безпека» може розглядатися у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні, з одного боку, цей термін використовується для зазначення певних параметрів чи механізмів, які характеризують систему чи її стан, за якого забезпечується захист та ефективне використання продуктів інтелектуальної діяльності [108; 109] З іншого боку, інтелектуальна безпека включає не лише захист результатів інтелектуальної праці, але й раціональне їх використання, капіталізацію, відтво-

рення й підвищення якості інноваційного капіталу. В широкому розумінні термін «інтелектуальна безпека» використовується як загальне комплексне поняття, що відображає суть прояву економічних закономірностей, являє собою різновид соціально-економічного механізму, що визначає поведінку економічних суб'єктів, забезпечує захист результатів інтелектуальної діяльності та формування інтелектуального капіталу нації через систему інституційних та організаційно-економічних інструментів та заходів. І далі, науковці узагальнюючи наявні наукові підходи та визначення, зазначають, що інтелектуальну безпеку можна визначити як стан соціально-економічної системи, за якого забезпечується захист та ефективне використання, капіталізація інтелектуального капіталу суспільства, що дає змогу забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та гарантувати безпечну життєдіяльність особи, регіону, підприємства, суспільства та держави як на сучасному етапі, так і у стратегічній перспективі. У сучасному світі інтелектуальна безпека розглядається як одне із джерел конкурентних переваг на основі динамічного розвитку інновацій та підприємництва, освіти та науки, інфраструктури інформації та поширення знань.

У деяких зарубіжних джерелах, зазначають науковці, інтелектуальна безпека розглядається як захист продуктів розумової діяльності. В інших джерелах між інтелектуальною безпекою і інтелектуальною власністю ставиться знак рівності. В третіх — поняття інтелектуальна безпека включає не тільки захищеність продуктів розумової праці, але і раціональне використання, відтворення і підвищення якості розумової здатності людей, що визначають їх діяльність. Головною метою інтелектуальної безпеки слід вважати гарантію стабільної та максимально ефективної діяльності підприємства на даний час та можливості розвитку та підвищення ефективності функціонування в майбутньому [110].

У процесі дослідження, зазначені науковці, дійшли до висновків, що інтелектуальна безпека є первинною порівняно з інноваційно-технологічною безпекою. Інтелектуальна безпека є своєрідним гарантом переходу вітчизняної економіки на вищий технологічний щабель та утвердження підвалин економіки нового типу — економіки знань, що побудована на зростанні частки високотехнологічного сектору та доданої вартості за рахунок інтелектуального складника. Таким чином, інтелектуальна безпека є невід'ємним складовим елементом як системи економічної безпеки держави, так і системи національної безпеки, що створює умови, необхідні

для збереження, розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу.

В Україні досі не сформовані інституційні основи забезпечення інтелектуальної безпеки держави, не задекларовані стратегічні орієнтири, немає програм виявлення та капіталізації творчого потенціалу, що призводить до посилення загроз інтелектуальній безпеці України [111, 284].

Сьогодні в Україні нормативно-правовим базисом не детерміновано дефініції поняття «інтелектуальна безпека держави». Більшість науковців розглядають інтелектуальну безпеку як певні параметри чи механізми, які характеризують систему чи її стан, за якого забезпечується захист та ефективне використання продуктів інтелектуальної діяльності [10; 20; 23], або навіть вужче — інтелектуальної власності [1; 9; 17]. Деякі дослідники наголошують на тому, що об'єктом інтелектуальної безпеки є не тільки лише захист результатів інтелектуальної праці, але й раціональне використання, капіталізація, відтворення й підвищення якості розумових здібностей людей, які створюють інновації [2; 6; 23]. Зазначимо, що сьогодні основу інтелектуальної безпеки слід розглядати ширше, ніж лише як вважають окремі дослідники та службовці.

Суттєвого значення набувають дослідження проблеми тінізації інтелектуальної економіки у складі економічної безпеки держави, пов'язаною з інтелектуальною безпекою, яка є первинною порівняно з інноваційно-технологічною безпекою.

3. ТЕНДЕНЦІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ЇЇ РІЗНОВИДІВ

Тенденції тінізації економіки України проявляються у яскраво виявленій *інституалізації іллегальних процесів*. Пряме чи опосередковане проникнення суб'єктів тіншового сектору в органи законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади, зазначає О. Барановський, унеможливує подальший процес ефективної трансформації економіки, зважаючи на лобювання інтересів окремих суб'єктів соціально-економічного та політичного процесу, часто з порушенням нормативно-правової бази. Таким чином, формується «асоціальна» економічна система, або відбувається формування останньої в інтересах тіншових фінансових політичних груп [112].

Проте тіншова економіка за допустимого рівня чинить і позитивний ефект. Вольф Шефер стверджує: «тіншовий сектор можна класифікувати як ринкову систему, в якій майже без тертя здійснюється координація попиту і пропозицій» [113]. Тіншова економіка, що зростає, зазначає І. Острий, створює нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіншової, оскільки цей сектор потребує продуктивних товарів легального сектора (матеріали, послуги), у галузях тіншової економіки з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут, тіншова економіка може амортизувати потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом [114].

Аналіз проблем, які виникають у результаті реалізації економічних злочинів, доцільно здійснювати з урахуванням уточнених сутнісних характеристик поняття «*іллегальна економіка*» і класифікації ознак злочинної економічної діяльності. Тлумачення іллегальної економічної діяльності й такої, що здійснюється поза межами закону і всупереч стратегічним цілям суспільно-економічного

розвитку, не заперечує вагомості виявлення сутісної характеристики асоціальності трансформації іллегального господарювання через його легітимізацію у процесі формування інституцій (законодавчої, нормативно-розпорядчої бази їх застосування органами держаної влади та суб'єктами підприємництва). Отже, як бачимо поняття «тіньова економіка», як і «економічна злочинність» характеризуються різноманітністю підходів та визначень, що вимагає їх певної систематизації [76].

Підсумовуючи викладені підходи до вивчення тіньової економіки, виділимо три основні складники, які, на нашу думку, найточніше відображають основні її вияви (рис. 1.) [115, 43]:

- (1) *неофіційний* — діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї;
- (2) *кримінальний* — виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини, проституція);
- (3) *іллегальний* — незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств.



Рис. 1. Структура тіньової економіки за З. Варналієм [116].

Іллегальний складник за ознакою сфери охоплення поділяємо на *внутрішній, зовнішній та глобальний*. Внутрішній включає діяльність у межах національної економіки, зовнішній — поза її межами, а глобальний передбачає транснаціональну (з країною базування) і мультинаціональну (без конкретного центру розташування) частки.

Безумовно глобалізація світової економіки впливає на характер криміногенних процесів, тінізацію економіки і зміцнення її потужного джерела — організовану злочинність.

Аналіз наукових джерел та міжнародних правових актів з проблем боротьби зі злочинністю дозволяє виділити дві групи транснаціональних організованих злочинів, економіко-кримінологічний моніторинг яких дає можливість визначити притаманну їм структуру «відмивання» доходів незаконного походження.

По-перше, це наднаціональні злочини, що посягають на інтереси людства у цілому; *по-друге*, злочини міжнаціонального характеру, що утворюють небезпеку для інтересів громадян чи організацій двох і більше країн.

До першої групи належать агресія, геноцид, екоцид та апартеїд. Вчинення зазначених видів злочинів супроводжується значним обсягом витрат, хоча у процесі їх реалізації не можна виключити як накопичення, так і «відмивання» капіталів незаконного походження.

Глобалізація світових криміногенних відносин зумовлює такі негативні наслідки вчинення злочинів другої категорії, які наближаються до першої категорії і суттєво впливають на розвиток останніх.

До другої класифікаційної групи організованих злочинних діянь Організація Об'єднаних Націй відносить посягання на різні соціально значимі інтереси громадян та організацій двох і більше країн — тероризм, наркобізнес, незаконний оборот зброї, військової техніки, радіоактивних речовин, ядерних матеріалів, людських органів, тканин для трансплантації, підробку грошей, «відмивання» коштів, здобутих злочинним шляхом, комп'ютерне шахрайство та ін.

На сьогодні однією з наймасштабніших економічних проблем як для всього світу, так і для кожної держави зокрема є тіньова економіка. Багато дослідників виділяє наступні структурні компоненти тіньової економіки. Вагомою складовою тіньового сектора вважають так званий «чорний ринок» (або «кримінальну економіку»), що тісно пов'язаний із сферою грошового обігу і виникає внаслідок шахрайства, розкрадання, рекету, проституції, наркобізнесу, незаконних валютних операцій тощо. Іншою складовою тіньового сектора господарства країни є так звана «паралельна економіка», що більшою мірою, ніж «чорний ринок», пов'язана із сферою виробництва. Всі ці чинники і негативні явища в державі значно підтримують її як економічний, так і прогресивний потенціал, що в свою

чергу веде до ускладнень в соціально-економічному житті держави і її стосунках з іншими державами світу.

Основними напрямками поширення і прояву тіньової економіки в Україні виступають *тіньова політика, корупція та злочини у сфері економіки, які спираються на правову політику*.

З науково-політичних позицій в Україні правова політика є сучасним важливим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин узагалі та формування і функціонування ефективною правової системи суспільства зокрема. Від правового хаосу політика страждає не менше, ніж право від свавільної політики. Будь-яка розумна політика має бути правовою — у тому сенсі, що призначена відповідати законам, юридичним нормам, незмінно перебувати у правовому полі, відповідати ідеям прав людини.

Поняття «правова політика» в науковій літературі не має однозначного визначення. Одні розглядають її як діяльність держави та інших політичних інститутів, спрямовану на створення ефективного механізму дії права, цивілізоване використання юридичних засобів у досягненні правових цілей (забезпечення прав і свобод, формування правової держави, змінення законності і правопорядку тощо). Для інших правова політика є комплексом ідей, заходів, завдань, програм, установлень, що реалізуються у сферах дії права і через право.

Поняття «правова політика» може бути визначено у двох аспектах — об'єктивному й суб'єктивному. В *об'єктивному* аспекті правову політику розглядають як сферу суспільних відносин, котрі не залежать від волі конкретних суб'єктів. У *суб'єктивному* — правова політика є сукупністю вольових установ та чинників поведінки, які зумовлюють справедливість і результативність конкретних суб'єктів політико-правових відносин влади і підпорядкування.

Що стосується тіньової політики, корупції та злочинів у сфері економіки, то в *об'єктивному* аспекті правову політику розглядають як сферу суспільних відносин, пов'язану з протидією законодавчими нормами та положеннями таким негативним явищам, а також формування громадянської позиції у їх боротьбі. У *суб'єктивному* аспекті — правова політика розглядають як сукупність вольових дій правоохоронних органів та інституцій держави.

Згідно Закону України «Про запобігання корупції» [6] *корупція* — це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної

вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей (абз. 6 п. 1 ст. 1).

Корупція в сфері економіки особливо небезпечна, оскільки знижує ефективність економічної політики держави, змушує приватний бізнес переходити у тіньовий сектор, що тягне за собою порушення законодавства, спотворює систему оподаткування і правила підприємницької діяльності, підштовхує підприємців вирішувати свої питання поза правовим полем.

До найбільш негативних наслідків впливу корупції на економіку дослідники відносять [117]:

1. Розширення тіньової економіки. Це призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету. Як наслідок, держава втрачає фінансові важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через невиконання бюджетних зобов'язань.
2. Порушуються конкурентні механізми ринку, оскільки часто у виграші залишається не той, хто конкурентоспроможний, а той, хто незаконно зміг отримати переваги. Це спричиняє зниження ефективності ринку та дискредитацію ідей ринкової конкуренції.
3. Уповільнюється поява ефективних приватних власників, насамперед через порушення під час приватизації, а також штучних банкрутств, як правило, поєднаних з підкупом чиновників.
4. Неefективно використовуються бюджетні кошти, зокрема при розподілі державних замовлень та пільг. Це ще більше ускладнює бюджетні проблеми країни.
5. Підвищуються ціни за рахунок «корупційних витрат». У результаті страждає споживач.
6. В агентів з'являється зневіра у здатність влади встановлювати, контролювати та дотримуватися чесних правил ринкової гри.
7. Погіршується інвестиційний клімат, наслідком чого є невирішення проблем подолання спаду виробництва, оновлення основних фондів.
8. Розширюються масштаби корупції в неурядових організаціях (на фірмах, підприємствах, в громадських організаціях). Це призводить до зменшення ефективності їхньої роботи, а відповідно, знижується ефективність економіки країни загалом.

Злочини у сфері економіки становлять реальну небезпеку країни в цілому та окремих громадян. До злочинів економічного характеру С. Кравчук відносить діяння, які пов'язані із спричиненням матеріальної шкоди чи отримання матеріальної вигоди [118].

Як зазначає Т. Скакун у своїй статті «Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення» [119], С. Кравчук стверджує, що економічна злочинність — це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень. Науковець виділяє вісім сутнісних ознак притаманних економічній злочинності:

- має триваючий характер;
- характеризується високою латентністю;
- складається з кримінальнокарних діянь суб'єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- вчиняється фізичними особами (це пояснюється тим, що згідно кримінального законодавства суб'єктом злочину може бути лише фізична особа);
- має тісний зв'язок із організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю;
- формує напівкримінальний менталітет у громадян держави;
- спричиняє значні збитки державі, суспільству чи окремим громадянам [119].

Д. М. Харкоу своїй праці «кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України» виділяє такі особливості економічної злочинності:

- є видом злочинності, який застосовується переважно масово, відповідно завдає масової шкоди;
- охоплює різні зловживання економічної влади;
- вчиняється в процесі професійної діяльності влади менеджера;
- має множинність епізодів вчинення злочину;
- вчиняється як фізичними так і юридичними особами;
- є більш складним соціально-економічним феноменом, а ніж традиційна злочинність;
- має латентний характер;
- спричиняє суттєву економічну шкоду інтересам держави [120].

Підсумовуючи різні погляди науковців щодо ознак та особливостей економічної злочинності, Т. Скакун зазначає, можна дати таке

визначення економічним злочинам: «економічний злочин — це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди».

За даними Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних коштів, щорічно у світі відмивається 0,7–2 трлн дол. США [121].

Слід зазначити, що феномен тіньової економіки це не тільки чисто українське явище. Воно, зазначає Є. Невмержицький [122], притаманне і розвинутим країнам. Результати дослідження її величини в 110 країнах світу нещодавно представив встрійський економіст Фрідріх Шнайдер. Найбільшу тіньову сферу мають африканські країни: у середньому 42 % ВВП. Неподалік від Африки відійшла Південна Америка із середньою величиною сірої сфери — 41 % ВВП, а у Болівії — 67 %, Панамі — 64 і Перу — 59 %.

В Азії менше фірм ховається від податків: у середньому — 26 % ВВП. До числа лідерів тут входять: Таїланд — 52 %, Шрі-Ланка — 44 і Філіппіни — 43 %. А найменшу сіру сферу, за дослідженнями Ф. Шнайдера, мають Китай і Сінгапур (13 %), а також Японія (11 %).

У країнах колишнього соціалістичного табору величина сірої сфери становить у середньому 38 % ВВП, але її частка у кожній країні різна. До світових лідерів належать Грузія (67 %), Азербайджан (61 %) та **Україна (52 %)**. Найменше незареєстрованих доходів Ф. Шнайдер відзначив у Чехії та Словаччині (19 %), в Угорщині (25 %) і у Польщі (28 %). Як правило, чим більше зреформовану економіку має постсоціалістична країна, тим менша у ній сіра сфера.

У Західній Європі, частка тіньової сфери у ВВП оцінюється на 18 %. З одного боку, це показники Греції (29 %) й Італії (27 %), а з іншого — Швейцарії (9 %) і Австрії (10 %). До країн із низькою часткою сірої сфери належать також США, Велика Британія і Нова Зеландія [123]. Для порівняння, зазначає О. Черниш, у високорозвинених країнах, зокрема в Японії, Німеччині, Великобританії, рівень тіньової економіки не більший за 10–15% [123].

У загальносвітовому масштабі частка «тіньової економіки» становить 5–10 % ВВП, в африканських і південноамериканських державах — 25–30 %, у Білорусі — 19,3%, у Казахстані — 34,3% і в Росії — 41,6 % [124].

Як констатують експерти, зазначає Є. Невмержицький, пороговим, тобто критичним, рівнем тінізації економіки є 40 % офіційного ВВП [123].

В українських реаліях, зазначає О. Черниш, спостерігається абсолютно протилежна динаміка. Рівень тіньової економіки

України впродовж 2004–2007 років складав близько 28 %, а у 2008–2010 роках почав зростати і становив 34 %, 39 % і 38 % відповідно. Фінансова криза спровокувала прискорене виведення капіталу у «тінь» задля попередження його повної втрати.

В Україні рівень тіньової економіки залишається високий. Згідно з даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, протягом 2010–2016 рр. він коливався в межах 34–43 % (у % від офіційного ВВП) [125].

Україна потрапила в топ-5 країн з найбільшою тіньовою економікою. Про це свідчить дослідження міжнародної Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (ACCA), присвячене оцінці і прогнозу розвитку глобальної тіньової економіки. Згідно з дослідженням, в якому вказані 28 країн, обсяг тіньової економіки в Україні становить 1 трлн 95,3 млрд гривень або 45,96 % від торішнього ВВП країни, який становить 2,38 трлн гривень

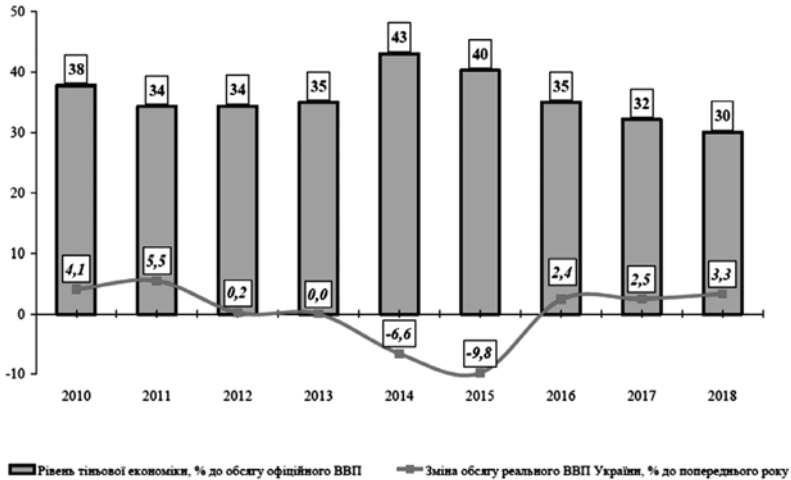
Лідером за найвищим показником тіньової економіки є Азербайджан (67,04 %), на другому місці — Нігерія (48,37 %), **Україна — третя**. Також високий показник у Російській Федерації (39,07 %), Шрі-Ланки (37,76 %), Бразилії (34,76 %) та Пакистану (31,78 %). Разом з тим, найнижчий показник — у США, Японії та Китаю (7,78 %, 10,08 % та 10,15 % відповідно) [126].

Нижче наведемо аналітичне дослідження тенденції тіньової економіки в Україні, виконане Міністерством економічного розвитку і торгівлі, що дозволяє бачити динаміку показників, які характеризують динаміку змін показників мінізації економіки, а також розкривають методологію здійснених розрахунків з наведенням де потрібно довідкової інформації з метою поглиблення аналітичних результатів [127].

За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку **рівень тіньової економіки України у 2018 році склав 30 % від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п.* менше за показник 2017 року і є найнижчим рівнем, починаючи з 2009 року**. Враховуючи, що

* Оцінка інтегрального рівня тіньової економіки в Україні у 2018 році є попередньою. Наразі оцінку рівня тіньової економіки за одним з чотирьох методів розрахунку — методом збитковості підприємств — здійснено з використанням наявних статистичних даних про фінансові результати діяльності до оподаткування великих та середніх підприємств (без малих підприємств, мікропідприємств) без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, а також частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Після оприлюднення Держстатом остаточних статистичних даних про фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування (за повним колом підприємств) оцінку рівня тіньової економіки в Україні за підсумком 2018 року буде уточнено.

детінізація економіки розглядається експертами одним з мірил ефективності впроваджуваних реформ і сприйняття їх суспільством, такий результат заслуговує на увагу (рис. 2) [128].



*Рис. 2. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року).
Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку*

Довідково: розрахунок рівня тіньової економіки здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123.

Усі методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення рівня порівняно з 2017 роком (рис. 3) [128].

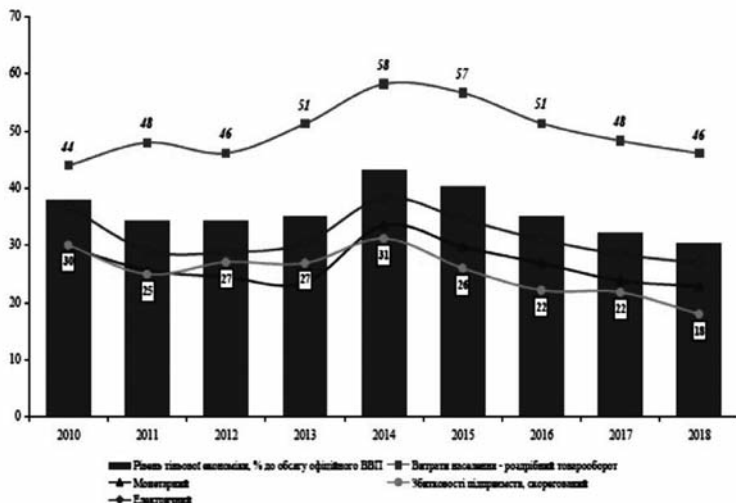


Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

Довідково: кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору). Тому лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Зокрема:

- метод «витрати населення — роздрібний товарооборот» зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 2 в.п. (до 46 % від обсягу офіційного ВВП);
- електричний та монетарний методи показали зменшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. кожний і склали відповідно 27 % та 23 % від обсягу офіційного ВВП;
- за методом збитковості підприємств рівень тіньової економіки зменшився на 4 в.п. (до 18 % від обсягу офіційного ВВП) [Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Відділ з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики].

Показник рівня тіньової економіки, розрахований з використанням **методу збитковості підприємств**, склав за підсумком 2018 року 18 % від обсягу фіційного ВВП, що на 4 в.п. менше, ніж у 2017 році. (рис. 4).

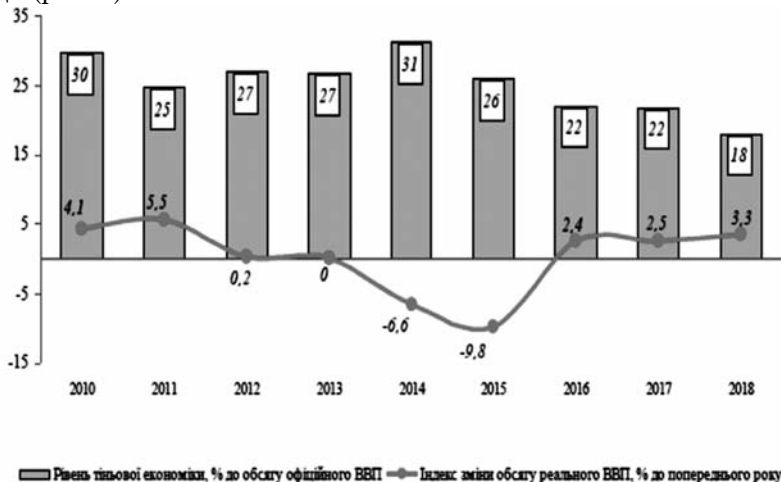


Рис. 4. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП [Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. Відділ з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики]

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку.

Довідково: відповідно до методології розрахунку за методом збитковості підприємств тенденція до збільшення рівня тіньової економіки формується в умовах збільшення обсягу збитків або зменшення обсягу прибутків суб'єктів господарювання.

Тенденція до **зменшення рівня тіньового сектору** за підсумком 2018 року порівняно з 2017 роком спостерігалася в **більшості основних агрегованих ВЕД**, за виключенням ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» та ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство»: у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» — на 10 в.п., у добувній промисловості — на 8 в.п., в оптовій та роздрібній торгівлі — на 5 в.п., у переробній промисловості

та у ВЕД «Операції з нерухомим майном» — на 4 в.п. у кожному з ВЕД, у будівництві — на 3 відсоткових пункти (рис. 5). Тобто продовження реформ з дерегуляції та розвитку конкуренції, децентралізації, активізація європейських інтеграційних процесів сприяють поступовій зміні філософії вітчизняного бізнесу і перетворенню його у частину прозорої світової економічної системи, а не напівзамкнутого «тіньового» пострадянського економічного простору.

Довідково:

Свідченням результативності реформ з дерегуляції економіки стало покращення позиції України у рейтингу «*Doing Business 2019*» порівняно з результатом у попередньому рейтингу — 5 позиції до 71 місця серед 190 країн;

за даними НБУ у IV кварталі 2018 року індекс ділових очікувань на наступні 12 місяців склав 117,3%. Високі темпи зростання економічної активності підприємств сформувалася в умовах покращення прогнозів щодо загальних обсягів реалізації продукції власного виробництва, а також збільшення інвестиційних витатків суб'єктів господарювання.

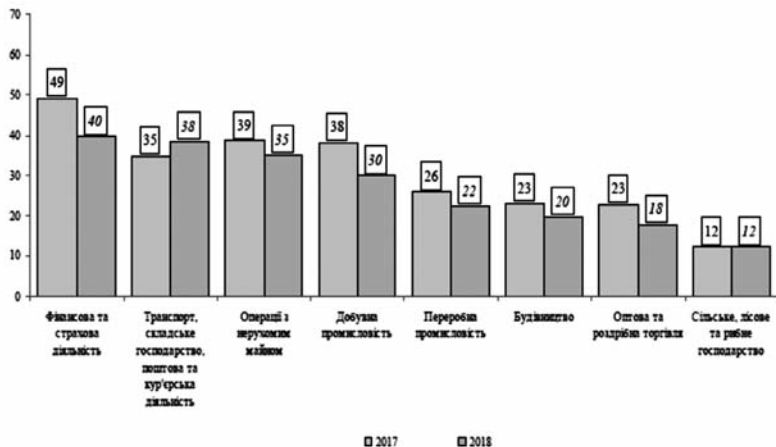


Рис. 5. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД [Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. Відділ з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики]

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

При цьому порядок розміщення ВЕД за величиною частки тіньового сектору порівняно з 2017 роком суттєвих змін не зазнав.

Найбільший рівень тіньового сегменту зафіксовано у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» — 40 % від обсягу офіційного ВДВ даного ВЕД. Реформа фінансової системи країни не завершена. І досі цей сектор лишається одним із найбільш проблематичних з точки зору стабільності розвитку, виконання традиційних для розвинених економічних систем функцій перерозподілу фінансового ресурсу.

Довідково. За інформацією НБУ станом на 01.01.2019 кількість діючих банків становила 77, зменшившись порівняно з початком року на 5 банків.

За інформацією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб станом на 01.02.2019 тимчасову адміністрацію введено в 1 банку (КБ «Фінансова ініціатива»), в стадії ліквідації знаходилось 89 банків.

*У кредитному портфелі банків станом на 01.01.2019 частка непрацюючих кредитів у загальному обсязі кредитування становила 52,85% (станом на 01.01.2018 — 54,54 %)***.*

Обсяги непрацюючих кредитів корпоративному сектору за 2018 року зросли на 35,5 млрд грн і станом на 01.01.2019 становили 535,8 млрд грн (із часткою у 55,83 % у загальному обсязі кредитування корпоративного сектору).

Результати оцінки України у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності 2018 засвідчили, що критичними «провалами» конкурентоспроможності України залишаються «Державні та суспільні установи» (110 місце), «Фінансова система» (117 місце) та «Макроекономічне середовище» (131 місце). При цьому в цілому у рейтингу Україна покращила свої позиції на 6 пунктів і зайняла 83 місце серед 140 країн світу.

Традиційно низьким рівень тіньової економіки є у ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» — 12% від рівня офіційного ВДВ даної галузі.

Довідково: при оцінці рівня тіньової економіки внаслідок відсутності відповідної статистичної інформації не враховуються обсяги товарообмінних операцій, застосування яких є характерним для сільського господарства. Однак, саме цим операціям властива схильність до ухилення від оподаткування, що, у свою чергу, є джерелом виникнення такого явища, як «тіньова економіка».

Традиційно найбільший рівень тіньової економіки показав метод **«витрати населення — роздрібний товарооборот» — 46 %** від обсягу офіційного ВВП. Водночас порівняно з показником 2017 року він зменшився на 2 в.п.

Сформована у 2017 році тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом збереглась у звітному періоді завдяки стимулюючому ефекту від підвищення рівня мінімальної заробітної плати в економіці (на 16,3 % до 3723 грн з 01.01.2018).

Довідково: Номінальна середньомісячна заробітна плата штатних працівників у 2018 році збільшилася на 24,8 % до 8865 грн (у 2017 році — 7104 грн.), заробітна плата, скоригована на індекс споживчих цін — на 12,5 %.

Також задоволенню зростаючого споживчого попиту із наданням населенням переваги суб'єктам господарювання роздрібною торгівлю у легальному сегменті сприяла стримана динаміка інфляційних процесів у 2018 році, забезпечена, в тому числі, дією ринкових механізмів (у тому числі внаслідок демонополізації ринків) та достатньою пропозицією продукції на ринках.

Довідково: у цілому за 2018 рік споживча інфляція становила 9,8 % (за 2017 рік — 13,7 %). Помітно стриманіша динаміка інфляційних процесів у 2018 році (порівняно з динамікою у 2017 році) обумовлювалася зниженням тиску на споживчі ціни витратної складової (у т. ч. внаслідок демонополізації ринків) на тлі проведення НБУ монетарної політики, спрямованої в цілому на обмеження сукупного попиту, та відносно стриманої фіскальної політики. При цьому зберігався певний вплив на ціни з боку адміністративної складової (підвищення розміру мінімальних оптово-відпускних і роздрібних цін на алкогольні напої, акцизів на тютюнові вироби, тарифів на транспортні та комунальні послуги, зокрема на природний газ для населення, а також на послуги зв'язку), сезонних коливань у групах продовольчих товарів, які після літніх дефляційних тенденцій певним чином посприяли зростанню цін.

Удосконалений Мінекономрозвитку метод **«витрати населення — роздрібний товарооборот і послуги»** також зафіксував зменшення рівня тіньової економіки відносно показника 2017 року на 1 в.п. (до 54 % від обсягу офіційного ВВП), що засвідчує збере-

ження упродовж 2018 року стимулюючого впливу зростаючої купівельної спроможності домогосподарств на модель споживчої поведінки населення на ринку товарів і послуг (рис. 6).

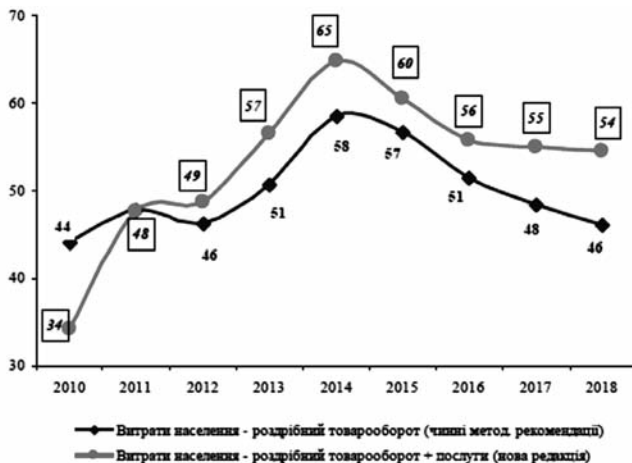


Рис. 6. Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією методу «витрати населення — роздрібний товарооборот», % від обсягу офіційного ВВП.

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Довідково: Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот» удосконалено шляхом:

дооцінки обсягів «тіньових» комерційних послуг, що надаються населенню суб'єктами господарювання;

включення у розрахунок обсягу продажу домогосподарствами сільськогосподарської продукції на неформальних ринках.

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням **електричного методу**, зменшився порівняно з 2017 роком на 1 в.п. і склав **27 %** від обсягу офіційного ВВП. Відповідно до методології розрахунку зменшення рівня «тіні» за цим методом отримане в результаті збільшення обсягу реального ВВП у 2018 році (на 3,3 % відносно показника у 2017 році) більшими темпами, ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби (на 2,4 % відповідно) (рис. 7).



Рис. 7. Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням **монетарного методу**, порівняно з показником 2017 року **зменшився на 1 в.п. і склав 23 %** від обсягу офіційного ВВП (рис. 8).

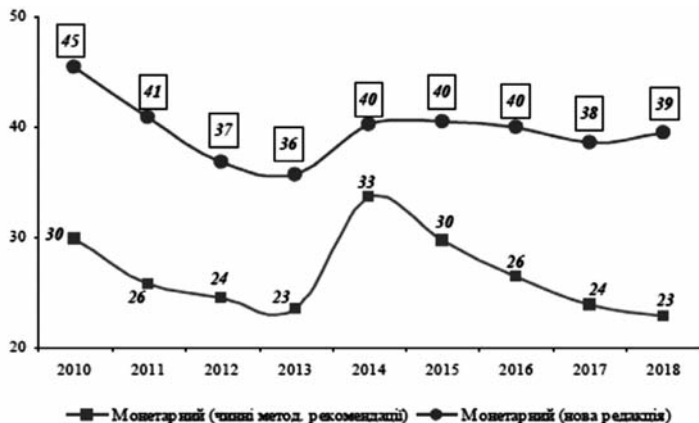


Рис. 8. Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією монетарного методу, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Між тим, удосконалений Мінекономрозвитку монетарний метод зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. (до 39 % від обсягу офіційного ВВП), що, на наш погляд, є більш адекватною оцінкою тенденцій тіньової економіки за цим методом в умовах збільшення обсягу залишків готівкових коштів поза депозитними корпораціями (на 9,3 % в річному обчисленні станом на 31.12.2018; 5,8 % станом на 31.12.2017).

Довідково: монетарний метод удосконалено шляхом внесення таких змін:

за базовий рік прийнято умовний рік, в якому всі операції здійснюються на безготівковій основі. Як наслідок, обсяг готівкових коштів дорівнює «нулю» ($M0b = 0$), й, відповідно, рівень тіньової економіки також є нульовим. За таких умов будь-яке збільшення обсягу готівки створює потенційні можливості для розвитку тіньової економіки;

з методичних положень розрахунку рівня тіньової економіки за монетарним методом виключено модифікований метод (який згідно з чинною редакцією Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки є складовою частиною монетарного методу

Однією з основних загроз, яку представляє тіньова економіка для економічної системи, є спотворення механізмів дії законів та інструментів ринку, що призводить до неефективності механізмів стимулювання економіки, стримуючи економічний розвиток країни. Тому зусилля уряду мають концентруватися, насамперед, на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, які залишаються актуальними, а саме:

Довідково: відповідно до Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК) 2018 ефективність державних та суспільних установ («Інституцій») залишається одним з найбільших конкурентних «провалів» економіки України (110 місце серед 140 країн).

Низька позиція у рейтингу за даним субіндексом свідчить про те, що адміністративні та правові умови, в яких діють суб'єкти господарювання, залишаються несприятливими через незмінно високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності.

високий рівень корупції;

Довідково: за даними рейтингу «Індекс сприйняття корупції 2018» за рівнем корупції Україна посідає 120 місце із 180 країн

низька ефективність функціонування органів судової системи;

Довідково: рівень незалежності судової влади та рівень ефективності правової системи в арбітражному врегулюванні оцінюються міжнародними експертами низько (відповідно на 117 і 103 місцях у рейтингу ГІК 2018).

недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи;

Довідково: за даними рейтингу ГІК 2018 Україна знаходиться на 129 місці за рівнем захисту прав власності та на 114 місці за рівнем захисту прав інтелектуальної власності.

Обсяг тіньового сектора економіки України становить як мінімум 350 млрд грн на рік. Цей обсяг, за оцінками фіскальних органів, розподіляється наступним чином: 170 млрд грн становить зарплата в «конвертах», 100 млрд доходи власників активів — виведення безготівкових коштів у готівкову форму або на іновалютні рахунки в іноземних банках, 35 млрд — неофіційні платежі, 45 млрд грн — основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора. Останні ж оцінки Світового банку були ще менш оптимістичними: за підрахунками його експертів, частка неформальної економіки в Україні становила близько 50 %. І далі, за даними опитувань, до 40 % молоді у великих містах і прикордонних регіонах зайнято в тішовій економіці. Майже для 2,5 млн громадян України тішова економіка є основним джерелом прибутків. Сам цей сектор (до 50 % ВВП) по розмірам можливо зрівнювати з «офіційною економікою» [118].

Як відомо, вершиною «айсберга» тішової економіки є її кримінальний сегмент у двох основних формах: організованої злочинності та економічної (за визначенням американського кримінолога Е. Сатерленда, «білокомірцевої»). Суб'єкти цих форм злочинів «співпрацюють» з органами державного управління і контролю у привласненні надвисокого «сукупного тішового доходу».

Про шахрайство у фінансово-кредитній сфері та у ціноутворенні свідчить, що в наслідок застосування різноманітних технологій тінізації операцій доведено до банкрутства з привласненням величезних доходів 10 комерційних банків, у тому числі найбільший з них — банк «Україна»**.

Відмивання «брудних» грошей (капіталу). За різними оцінками, у світі щороку відмивається від 500 млрд до 1,5 трлн дол. За роки незалежності з України вивезено десятки мільярдів доларів (зокрема, у 2005 р. — 2,4 млрд дол.). Відплив українського тіншового капіталу за кордон утричі перевищує західні кредити та всі види допомоги нашої державі.

Головними технологіями тінізації економіки і, відповідно, основними формами прояву тіншових доходів у сучасній Україні, зазначає О. В. Шарікова, є такі [129]: вандалізм, випуск шкідливих для здоров'я людей товарів і т.ін. Кримінальний бізнес пов'язаний з торгівлею наркотиками, зброєю, людьми, інтелектуальною власністю та ін. Так, експерти ООН підраховали, що у світі в середньому щороку нелегально продають наркотиків на суму 400 млрд дол., або приблизно 8 % обсягу світової торгівлі ними. На Заході норма прибутку наркоділків сягає 300 %, а у Росії — 1000%. Одіозною для України стала проблема торгівлі живим товаром, особливо жінками, сто тисяч яких опинилися у рабстві за кордоном. Українських жінок купують за 50–200 дол. і перепродають до борделів Західної Європи вдсятеро дорожче. Сучасні рабовласники і контрабандисти світу щороку заробляють на торгівлі людьми понад 7 млрд дол.

Суттєвого значення набуває дослідження економічної природи різновидів «тіншової економіки» та їх соціально-правової характеристики.

Тіншова економіка як злочинна інфраструктура містить два напрями наукового дослідження:

** Постановою Правління НБУ від 11.06.2018 № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» затверджено нові вимоги до системи управління банківськими ризиками, яким і установлено жорсткі вимоги до процесів оцінювання та контролю ризиків (кредитного, ринкового, операційного, процентного ризику банківської книги, ліквідності), їх фіксації та реагування на них відповідальними особами та органами банку. Запроваджено вимогу обов'язково проводити стрес-тестування для оцінювання ризиків та спроможності їм протистояти. Упродовж наступних двох років банки зобов'язані вибудувати ефективні системи управління ризиками. З грудня 2018 року обов'язковим пруденційним нормативом для банків стало виконання коефіцієнту покриття ліквідністю, що має суттєво знизити ймовірність виникнення кризи ліквідності в банківському секторі у випадку негативного економічного шоку.

- 1) організаційні основи тіньової економіки та
- 2) кримінологічно-правові.

Перше стосується організації основ даної економіки, на підґрунті яких вона виникла, структури, тенденції розвитку, закономірностей, форм, технології її проникнення у всі сфери життя та запобігання процесам поширення останньої.

Друге — створення кримінально-правової і кримінологічної системи боротьби з нею.

У рамках *кримінологічного підходу* у якості ключового використовується критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності. Кримінологічний погляд на тіньову економіку відтворено також у понятті «*економічна злочинність*», до якої відносять такі злочинні дії осіб [130]:

- 1) недотримання законних гарантій здійснення економічної діяльності;
- 2) відступ від загальних принципів здійснення економічної діяльності (незаконне підприємництво; незаконна банківська діяльність, легалізація грошових коштів чи іншого майна, отриманих незаконним шляхом; придбання або продаж майна, отриманого незаконним шляхом тощо);
- 3) спрямовані проти інтересів кредиторів (незаконне отримання кредитів; злісне ухилення від погашення заборгованості; зумисне чи фіктивне банкрутство та ін.);
- 4) пов'язані з виявами монополізму чи несумлінною конкуренцією (монопольні дії, обмеження конкуренції; примушення до виконання обладнання чи відмова від її здійснення; незаконне використання товарного знаку тощо);
- 5) що порушують встановлений порядок обігу грошей чи цінних паперів;
- 6) недотримання правил здійснення зовнішньоекономічних операцій (контрабанда; незаконний експорт технологій, науково-технічної інформації та послуг, військово-технічної продукції; ухилення від сплати мита та ін.);
- 7) передбачені всупереч встановленого порядку обігу валютних цінностей (неповернення валютних коштів з-за кордону; незаконний обіг дорогоцінних металів, коштовностей тощо);
- 8) спрямовані проти встановленого порядку сплати податків і внесків у державні позабюджетні фонди;
- 9) що порушують права та інтереси споживачів товарів та послуг.

Як бачимо, економічна основа злочину розглядається лише відносно звичної господарської діяльності, а головним критерієм злочинності вважається порушення норм і правил. Зарубіжні дослідники розрізняють кілька видів злочинної діяльності, наявність якої потребує економічного обґрунтування форм і методів здійснення контролю з боку правоохоронних органів, а саме:

- тіньова підприємницька діяльність;
- рекет, як складова мафіозного угруповання;
- організована злочинність;
- виробництво та обіг заборонених груп товарів — наркотиків, зброї, радіоактивних відходів тощо.

Зупинимося детальніше на сутності наведених та інших видів кримінальної економічної активності та її соціально-правової характеристики.

1. *Діяльність на «чорних» ринках* як форма злочинного підприємства вміщує продаж заборонених або високоліквідних та дефіцитних товарів, робіт, послуг. Сюди відносять наркобізнес, проституцію, гемблінг (ігровий бізнес), контрабанду тощо. Крім того, на «чорному» ринку можуть обертатися звичні товари і послуги: золото, антикваріат, сигарети, алкогольні напої тощо. Переважно причинами нелегального виробництва товарів є небажання підприємців платити податки, сплачувати високу ціну трансакцій, нести видатки на дотримання техніки безпеки, екологічних вимог.

Тіньова підприємницька діяльність на «чорних» ринках розглядається у працях Л. Паолі, П. Рубіна, Дж. М. Бюкенена, П. Рейтера та ін.

На думку П. Рубіна, значна частка кримінальної комерційної діяльності має, як правило, неорганізований характер, тому він вживає у своїх працях термін «дезорганізована діяльність» [131]. Він вважає, що нелегальний статус не сприяє, а заважає створенню крупних кримінальних фірм. Підприємці-тіньовики прагнуть мінімізувати ризик, пов'язаний з протизаконною діяльністю та можливістю бути притягненими до відповідальності, що може призвести до конфіскації майна чи переходу частки ринку до рук інших тіньовиків. Ці побоювання обмежують можливість виробничої інтеграції. Винятком вважають незаконну міжнародну комерційну діяльність, зокрема наркобізнес, проституцію тощо.

Чинниками, що стримують розвиток організованої тіньової підприємницької діяльності, є проблеми, пов'язані з невиконанням умов договорів, які укладаються на тіньових ринках. Виробництво та продаж незаконних товарів та послуг базується, перш за все, на

довірі між учасниками оборудки, тому суб'єктам, що укладають контракти на протизаконній основі, часто загрожують обман та насильство. Через те, що у тіньовому бізнесі багато угод укладаються на основі усних домовленостей, органам державної влади важко визначити обсяг тіньового бізнесу та правильно обрати засоби впливу на його учасників. Для держави неорганізований тіньовий бізнес є суттєвою перешкодою для визначення його обсягів та засобів боротьби з цим явищем. Згідно підходу Г. Беккера, від дій злочинців залежить пропозиція злочинів, від дій споживачів незаконно виготовлених і реалізованих товарів — попит на злочини, а заходи правового виявлення і покарання вважають своєрідним регулюванням цього «ринку». Під впливом названих основних факторів утворюється рівновага злочинного ринку [132].

2. *Рекет як форма організованої злочинності* охоплює два види підприємництва, що базуються на залякуванні, вимаганні та кримінальній монополії. Вимагання означає експлуатацію приватного бізнесу, власнику якого погрожують кримінальним насильством чи кримінальною конкуренцією. Цей «захисний» рекет функціонує за рахунок своїх «жертв», дозволяючи їм здійснювати підприємницьку діяльність лише за умови виплати «данини» кримінальним організаціям. *Кримінальна монополія*, зазначає З. Варналій, — використання всіх можливих засобів для ліквідації конкуренції (знищення або залякування конкурентів) [76]. Необхідно розрізняти легальне підприємництво, представники якого інколи використовують «нечесні методи конкуренції» і «рекети-фірми», чия високоприбуткова монополія базується винятково на використанні кримінального насильства. Власне останнє Г. Таллок і називає «кримінальною монополією» [133]

3. *Монополія кримінального «чорного» ринку*. Існує відмінність, зазначає З. Варналій, між «захищеним бізнесом» та «кримінальною монополією»: наприклад, підпільні акушери захищені від конкуренції законами, що забороняють аборти, тому цей вид погано піддається монополізації. Гемблінг (ігровий бізнес) і проституція навпаки, частіше за все є організованими монополіями. Таким чином, підпільні аборти — предмет споживання на чорному ринку, але не монополія; виробництво радіоактивних товарів — локальна монополія; наркобізнес має ознаки монополії предметів споживання. Погодимося з Дж. М. Бюкененом, який вважає, що монополія за пропозиції «хороших» (звичних) товарів соціально не бажана, але, коли йдеться про нелегальну пропозицію «поганих» (кримінальних) това-

рів, вона просто необхідна [134], оскільки за конкурентної організації виробництво розвиватиметься доти, доки затрати — ціна випуску («заробітна плата») будуть нижчими від собівартості продукту. Для монополіста, зазначає З. Варналій, вигідно скорочувати валовий випуск до того рівня, який би спостерігався за конкурентної організації нелегального ринку. Такий тип монополії властивий для тіньового ринку, на якому попит відповідає пропозиції (купівлі—продажу наркотиків, зброї, проституції тощо). Проте, цей ефект не спостерігається за іншого типу нелегальної діяльності (наприклад, організація квартирних крадіжок) і не передбачає підвищення рівня цін. У цьому випадку «випуск» залежить лише від вартості вкраденого майна чи коштів, тобто потенційний монополіст перебуває у рівних умовах з іншим представником конкурентного ринку.

4. *Використання послуг організованої злочинності при створенні картелів у легальній економіці.* Цікавим явищем для аналізу є «таємна домовленість» у легальній економіці, яка призводить до негласної фіксації цін і досягається за допомогою кримінальних дій. У тому випадку, коли у галузі неможливо запобігти конкуренції шляхом цивілізованого узгодження ціни, для реалізації таємного договору використовують засоби впливу мафіозних організацій [135].

5. *Обман в організованій злочинності.* Будь-яке введення в оману покупців, постачальників, податківців, зазначає З. Варналій, відрізняється від прямої крадіжки тим, що «жертви» не підозрюють про нанесену їм шкоду. Цей вид організованої злочинності пов'язаний з іншими лише тим, що злочинці потребують легально-го бізнесу, де б вони могли використовувати обман.

6. *Використання організованою злочинністю «легальних» послуг.* Подібно до того, як офіційний бізнес потребує фінансових і податкових консультацій під час укладання кредитних, захисних контрактів, угод на поставку товарів та послуг, зазначає З. Варналій, так і злочинному бізнесу необхідні аналогічні послуги для порушення чинного законодавства, формування ефективних «внутрішніх» взаємозв'язків у середовищі злочинних утворень. Хоча ці послуги формують інфраструктуру злочинного світу, вони принципово не відрізняються від легальних. Так, юристи можуть допомагати організаторам гемблінгу (ігрового бізнесу) переходити межі законності й водночас зберігати клієнтів у легальному бізнесі.

7. *Підкуп організованою злочинністю правоохоронних органів і політиків.* У процесі підкупу представників законодавчої влади і

посадових осіб злочинні організації, зазначає З. Варналій, можуть діяти як своєрідне лобі.

У межах комплексного підходу використовуються різноманітні поєднання згаданих раніше методів. Наприклад, А. Шохін як основний критерій, розглядає відсутність обліку, не регламентованість і протиправність [136]. А. Крилов до структури тіньової економіки включає економічну діяльність, що не фіксується статистикою, заборонену законом, а також приписки, спекулятивні угоди, шахрайство, пов'язане з одержанням і передачею грошових активів [137].

Проаналізовані вище вияви тіньової економіки, як зазначає З. Варналій, характеризуються переважно негативними соціально-економічними ефектами у довгостроковому періоді.

Огляд літературних джерел і проведені дослідження дозволяють стверджувати, що негативні економічні ефекти від наявності тіньової економіки значною мірою виникають внаслідок підготовки і здійснення економічних злочинів. На основі аналізу сутності поняття «злочин», а також узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних економістів, З. Варналій сформулював означення поняття **«економічний злочин»** — *це суспільно небезпечна діяльність або бездіяльність, що зумовлює погіршення соціально-економічного стану країни, призводить до порушення прав власності та інтересів суб'єктів господарювання.*

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що економічні дії, які для суспільства є злочинними, визначає З. Варналій, поділяються *за ознаками*: за змістом на: нелегальні, неповідомлені, незареєстровані й неформальні; *реалізації на рівні*: окремого виду діяльності, підприємства, галузі; за *географічною ознакою*: місцеві, регіональні, національні, міжнародні; за *складністю здійснення*: дії суб'єктів організованої й неорганізованої злочинності.

У спеціальній літературі та міжнародних документах, зазначає З. Варналій, використовуються різноманітні підходи до визначення транснаціональної злочинності. Узагальнюючи визначення, що подаються вітчизняними та зарубіжними дослідниками, З. Варналій окреслив *транснаціональну злочинність* таким чином — це злочинність, що виходить за межі однієї країни. У її структурі виділено три основні елементи: міжнародні злочини; злочини, що мають міжнародний характер; злочини, пов'язані з нерезидентами.

4. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА ПРИРОДА ТІНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Економіко-правову природу тінізації у сфері інтелектуальної економіки ми розглядаємо як феномен, який віддзеркалює тенденції загальної тіньової економіки.

Зазначена проблема сьогодні набуває особливої актуальності в сфері інтелектуальної економіки у контексті неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності (далі — ОПІВ), тому що «тіньовий» обіг інтелектуального капіталу відверто загрожує інтелектуальній економіці, соціально-політичній сфері, духовним цінностям суспільства, стає одним з основних факторів нестабільності в державі.

Тінізація в сфері інтелектуальної економіки, як зазначалось, — це не ізольоване явище від загальних економічних процесів, які здійснюються в тіньовій економіці. Дослідження на цьому напрямку актуалізуються, що є умовою напрацювання інструментів протидії тінізації.

В Україні процес формування тіньової економіки має свої особливості. Спочатку «царювали» вульгарні рекетири, котрі, випробувавши силу закону в зв'язку з іншими злочинами, побачили, що є більш безпечний шлях збагачення, адже держава не контролює величезну частину тіньового бізнесу, що розвивається. Такі злочинні угруповання «сідали» на тіньових бізнесменів, що бояться однаковою мірою як їх, так і закону, і одержували свою частку прибутку.

Невдовзі «авторитети» зрозуміли, що для нормальної роботи необхідна повна легалізація капіталів, здобутих злочинним шляхом, але для цього необхідна підтримка місцевої влади. З її допомогою на базі цього капіталу були створені легальні фірми, банки, транснаціональні корпорації, котрі мають міжнародні зв'язки, адвокатуру та ін. Іншим напрямом злочинної діяльності, визначає З. Вар-

налій, стало виведення частини або всього бізнесу в латентну сферу, тобто створення та організація діяльності виробничих та інших структур у «тіні» офіційної економіки, поза її правовим полем. Такі структури створюються, як правило, зазначають науковці, для здійснення тіньової економічної діяльності за трьома основними напрямками [42] :

- *по-перше*, — це законна діяльність, результати якої приходяться з метою ухилення від сплати податків, а також діяльність без відповідних дозволів;
- *по-друге*, нелегальна діяльність, змістом якої є заборонене в законодавчому порядку виробництво та розповсюдження товарів і послуг (наркотиків, зброї, контрабанда), а також діяльність, метою якої є отримання доходів, не пов'язаних з виробництвом товарів і послуг (рекет, шахрайство тощо);
- *по-третє*, — це спекулятивні та шахрайські операції з фінансовими коштами.

Аналітичні оцінки, отримані на основі модельних розрахунків, засвідчує

О. Шарікова [130], що до найістотніших чинників тінізації національної економіки належать:

1) суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи та зростання тінізації;

2) недовість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства.

3) неефективність функціонування судової та правоохоронної системи, що позначається на низьких оцінках експертами Світового економічного форуму незалежності судової влади та довіри до правоохоронних органів;

4) неефективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки щодо ефективності оподаткування. За оцінками експертів Світового банку, після запровадження Податкового кодексу України система адміністрування податків залишається складною через існування низки податкових пільг;

5) високий рівень злочинності. Налагоджені кримінальні зв'язки формують умови для поширення економічної злочинності та іншої протиправної діяльності. За експертними оцінками організована злочинність та торгівля незаконними товарами формують близько третини світових тіньових фінансових потоків.

6) відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян.

Окреме узагальнення можна бачити і в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «ПРО ВНУТРІШНЄ ТА ЗОВНІШНЄ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В 2018 РОЦІ» [138], якому науковцями зазначено такі перешкоди економічному розвитку (с. 57–59):

- *високий рівень сприйняття корупції.* За висновками Transparency International [139], у 2017 р. Україна з-поміж 180 країн світу посіла 130 місце в щорічному «Індексі сприйняття корупції». Порівняно з 2016 р., Україна лише незначно покращила свої позиції у 2017 р. За оцінками іноземних компаній, які працюють в Україні, корупційні прояви найбільше зашкоджують їхній діяльності в наслідок: зниження мотивації партнерів в з інших країн до співпраці та розширення бізнесу в Україні; збільшення витрат на юридичну підтримку та дотримання вимог законодавства [140];
- *неефективна судова система та низький рівень довіри до неї.* Іноземними інвесторами констатується низька ефективність роботи вітчизняної судової системи, складність і заплутаність процесів оскарження судових рішень, формалізм і необ'єктивність розгляду справ, проблематичність оскарження рішень, політична залежність судових органів тощо. У дослідженні Американської торговельної палати респонденти визначили суди, податкові та митні органи — найбільш корумпованими [141];
- *збереження значних перешкод для здійснення підприємницької та інвестиційної діяльності в Україні.* Хоча відповідно до рейтингу Світового банку Doing Business [141] за останній рік Україна де що покращила якість бізнес-середовища, піднявшись на 4 позиції [142] (76-те місце), це набагато нижче рівня провідних країн Центрально-Східної Європи (Польща — 27-ме місце, Чехія — 30-те місце, Словаччина — 39-те місце);
- *неефективність і затягування процесу приватизації.* При цьому цей інструмент практично ніколи в Україні не слугував інструментом залучення іноземних виробничих інвестицій. Наприклад, протягом 2014–2017 рр. не було досягнуто встановлених цілей «великої приватизації». Із з планованих кож-

ного року 17 млрд грн до державного бюджету від приватизації у 2014 р. надійшло 466,9 млн грн, у 2015 р. — 151,5 млн грн, у 2016 р. — 188,9 млн грн, у 2017 р. — 3,4 млрд грн, за січень–липень 2018 р. — 49,9 млн грн (при запланованих на 2018 рік 21,3 млрд грн) [143];

- *вади правової системи, що не дає відчутної гарантії іноземним інвесторам (особливо міноритарним) захисту їхніх прав власності за умов вкладення ІІІ.* Згідно з рейтингом легкості ведення бізнесу [144], Україна погіршила свої позиції за категорією «Захист міноритарних інвесторів» на 11 пунктів (81 позиція);
- *вади системи захисту прав власності.* Відповідно до Міжнародного індексу захисту прав власності, розрахованого Property Rights Alliance [145], Україна у 2017 р. серед 127 країн світу посіла 123-тє місце й поступається майже всім країнам Східної Європи та Центральної Азії. Найбільш критичне відставання від інших країн зберігається за такими критеріями, як незалежність судів, верховенство права, боротьба з корупцією, політична стабільність, захист прав матеріальної власності, можливість отримання кредитних ресурсів, захист прав інтелектуальної власності, захист авторського права;
- *низький рівень захисту прав інтелектуальної власності в Україні* стримує трансфер нових іноземних технологій, а також не стимулює інвестиції в дослідження, розробки та інновації. Зокрема, у рейтингу Американської торгово-промислової палати за якістю середовища для захисту прав інтелектуальної власності Україна займає 37-му позицію серед 50 країн [146]. За субіндексом захисту прав інтелектуальної власності Міжнародного індексу захисту прав власності, Україна займає 93-тю позицію серед 127 країн [147];
- *недостатній рівень розвитку й різноманітності каналів комунікації з іноземними інвесторами.* Переважним чином інформування щодо поточного стану економіки України, здійснюваних кроків у сфері її реформування та інвестиційних переваг країни здійснюється на рівні дипломатичної взаємодії, зустрічей на рівні вищих посадових осіб та їхніх виступів на різноманітних міжнародних форумах, а також спілкування з великими інвесторами в рамках рад інвесторів при вищих органах влади. Разом із тим, досить слабкими є канали комунікації на рівні, де відбувається збір і пошук нерезидентами інформації про конкретні умови інвестування в країну, здій-

снення певних видів економічної діяльності. Йдеться про відсутність загального інтернет-порталу з інформацією про регуляторні умови для здійснення інвестицій в Україну, системи стимулів та підтримки, що надаються інвесторами, правил набуття власності на активи (зокрема землю), вимог валютного регулювання тощо.

Таким чином, високий рівень тінізації економіки України зумовлений несприятливим економічним та інституційним середовищем ведення бізнесу.

Основними причинами, справедливо зазначає В. В. Удовенко [148], які гальмують процес виходу економіки України з тіні, з урахуванням наших доповнень, є:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);
- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);
- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);
- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату (про це свідчить індекс економічної свободи України у рейтингу дослідницької організації «The Heritage Foundation», який складає у 2016 р. 162 місце зі 178 країн світу);
- недостатній захист інвесторів (відповідно до рейтингу Doing business у 2009 р. Україна посіла серед 72 місце серед 192 країн світу проти 81 у 2018 р. (+9). За останній рік Україна суттєво покращила бізнес-клімат, але на її загальну позицію в Рейтингу вплинули й істотні позитивні зміни в інших країнах.

За інформацією Державної регуляторної служби [149], рейтинг Doing Business існує з 2003 року. Дані щодо нього на наступний рік готуються за станом на 1 травня, а публікуються, зазвичай, восени поточного року. В рамках дослідження здійснюється збір та аналіз

комплексних кількісних даних за 10 напрямками (індикаторами) для зіставлення умов регулювання підприємницької діяльності між країнами і в динаміці, тим самим проєкт «Doing Business» спонукає країни до більш ефективного регулювання та забезпечує вимірні орієнтири для проведення реформ.

Ці індикатори використовуються для аналізу економічних результатів і для виявлення успішних реформ у сфері регулювання бізнесу, а також для визначення, де і чому вони були ефективними. Тобто дослідження не лише вказують на проблеми, які заважають розвитку підприємництва, а й визначають їхню причину та містять рекомендації відносно проведення необхідних реформ.

Підвищення позиції України у рейтингу Світового банку «Doing Business» є одним з ключових стратегічних індикаторів реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5.

Завдання щодо підвищення позицій України у рейтингу Doing Business здійснюються в рамках виконання плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1406 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 № 926).

Рейтинг Світового банку ведення бізнесу «Doing Business 2018», складається за 10 критеріями [150]. За чотирма з них Україна продемонструвала зростання. Найбільше країна піднялася за компонентом «Одержання дозволів на будівництво»: зі 140 на 35 позицію. +105 позицій — це найбільший ріст по компоненту серед всіх інших країн. Йому сприяли те, що Київська міська рада зменшила розмір пайової участі в розвитку інфраструктури для нежитлових будівель з 10 до 2 % та зниження вартості послуг з технагляду у будівництві.

За компонентом «Сплата податків» Україна піднялася з 84 на 43 сходинку. +41 пункт — це результат зменшення та уніфікації ставки Єдиного соціального внеску. Ці зміни відбулися у 2015 році, але через особливості методології рейтингу були зараховані лише зараз.

У звіті Світового банку позитивно відзначено те, що Нацкомісія з цінних паперів та фондового ринку запровадила вимогу розкривати інформацію щодо угод із заінтересованістю. На жаль, це не вплинуло на підвищення позиції України за компонентом «Захист міноритарних акціонерів», тому що знизилася оцінка за двома ін-

шими індексами (прав акціонерів та корпоративної прозорості), які також формують цей компонент.

Україна також піднялася на 2 позиції за компонентом «Приєднання до електричної мережі» завдяки зменшенню вартості приєднання електроустановок до мереж Київенерго і на 1 позицію за компонентом «Врегулювання неплатоспроможності» (завдяки технічним коригуванням показників).

На жаль, не відбулося покращення позицій України також за критеріями «Започаткування бізнесу», «Отримання кредиту», «Міжнародна торгівля», «Примусове виконання контрактів», «Регістрація власності». Зміни в Україні у цих сферах виявилися недостатніми у порівнянні з успіхами інших країн.

У сфері тіньової інтелектуальної економіки, враховуючи тенденції загальної тіньової економіки, можна виділити наступні основні зони, які потребують поглибленого дослідження (рис. 9):

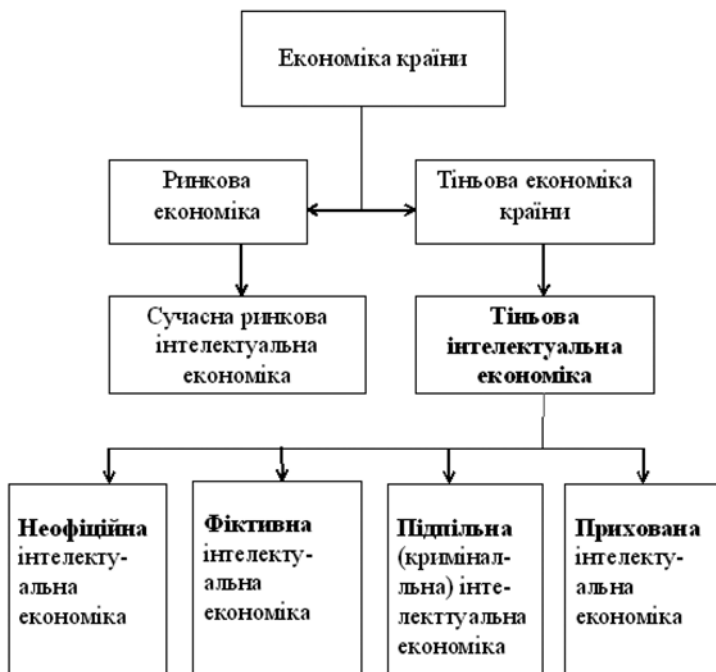


Рис. 9. Сфери «тіньової» інтелектуальної економіки

- *неофіційна інтелектуальна економіка* — це не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих і незареєстрованих економічних суб'єктів господарювання, що приховуються, або просто не обліковуються державою, легальні види інтелектуальної економічної діяльності, у рамках яких має місце нефіксоване офіційною статистикою неправомірне використання об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ) в процесі виробництва інноваційної продукції та приховування цієї діяльності від власників ОПІВ з метою отримання надприбутків в умовах сплати мінімальних податків;
- *фіктивна інтелектуальна економіка* — це перерозподіл фінансових і матеріальних активів через фінансові махінації, фіктивні договори, хабарництво, отримання сумнівних дозволів та охоронних документів з використанням корупційних схем, спекулятивні угоди й інші види шахрайства з використанням псевдо винаходів, корисних моделей, промислових зразків, товарних марок, ліцензійних угод на користування ОПІВ, пов'язаних з одержанням грошей при сплаті авторських винагород, паушального платежу та роялті;
- *підпільна (кримінальна) інтелектуальна економіка* — це всі заборонені законом види економічної інтелектуальної діяльності з неправомірним використанням ОПІВ (недобросовісна конкуренція, неправомірне використання ділової репутації підприємця, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, виробництво контрафактної продукції тощо);
- *прихована інтелектуальна економіка* — це діяльність, що дозволена законом і здійснюється виробниками інноваційної продукції та надання послуг, які мають на це право, але яка приховується від державних органів з метою ухилення від сплати податків, внесків у соціальні фонди, ігнорування дотримання правових норм і стандартів. Така діяльність не змінює загальної величини ВВП, бо не створює додаткову вартості, але суттєво може змінити внутрішню структуру перерозподілу доходів.

Ринкова економіка — це система товарно-грошових виробничих відносин і ринкових механізмів їх реалізації. Сутність її визначається як сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами фірм і організацій, перш за все крупними компаніями, і державою, включно з наднаціональними орга-

нами, з приводу купівлі-продажу товарів і послуг в сфері обігу, а також механізм реалізації таких відносин у відповідності з законами товарного виробництва і грошового обігу.

Сучасна ринкова інтелектуальна економіка — це змішана економіка, в якій інтелектуальний продукт створюється під впливом власних зусиль, які спрямовують підприємницьку активність на зростання інтелектуального капіталу, а держава регулює цей процес, встановлюючи правову структуру бізнесу і контролюючи її додержання. Вона вивчає питання організації підприємницької діяльності, які охоплюють організаційні форми та правові основи бізнесу, методи ціноутворення та оцінки вартості інтелектуального продукту, засоби мобілізації інтелектуального капіталу, систему сучасного обліку, фінансових відносин та процедуру укладання угод [151].

В сучасній ринковій інтелектуальній економіці слід розрізняти бізнес від підприємництва.

Бізнес — це відповідний вид діяльності з метою отримання доходу за результатами комерціалізації інтелектуального продукту. Він передбачає повну самостійність щодо прийняття господарських рішень та відповідну відповідальність за результати цих рішень. Бізнес — це ризик. Одночасно, він передбачає залучення власного капіталу або опосередницьку участь у такій діяльності шляхом вкладення в діло власного капіталу на умовах корпоративного права.

Підприємницька діяльність, або бізнес зростання інтелектуального капіталу — це відповідний вид діяльності з метою отримання доходу за результатами комерціалізації інтелектуального продукту. До інтелектуального капіталу відносять продукт розумової, інтелектуальної праці, продукт творчих зусиль, який є авансованою вартістю в господарський інноваційний діяльності.

Саме неправомірне використання ОПВ є ключовим в «тіньовому» обігу інтелектуального капіталу, що загрожує перекосами економічних відносин в сучасній ринковій інтелектуальній економіці.

Сфери тінізації інтелектуальної економіки також є складовою загальної «тіньової економіки», де є *іллегална (нелегална) інтелектуальна економіка* — незаконне виробництво та продаж легальних товарів, які розглядаються як інноваційна продукція без їх документального оформлення та/або реєстрації інноваційних підприємств з нехтуванням прав інтелектуальної власності.

Іллегалний складник тіньової інтелектуальної економіки за ознакою сфери охоплення також поділяємо на *внутрішній, зовнішній та глобальний*.

Внутрішній іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки включає діяльність у межах національної тіньової інтелектуальної економіки, де є незаконне виробництво інноваційної продукції з використанням незаконно придбаних або використовуваних технологій та продаж легальних інноваційних товарів, легальної інноваційної продукції без документального оформлення майнових прав інтелектуальної власності або неправомірного використання ОПІВ, що відноситься до недобросовісної конкуренції, неправомірного використання ділової репутації підприємця, неправомірного збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, виробництво та продаж контрафактної продукції тощо).

Зовнішній іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки включає діяльність за межами національної тіньової інтелектуальної економіки, де є, наприклад, незаконне виробництво за кордоном інноваційної продукції з використанням незаконно придбаних або використовуваних технологій та на їх основі продажу на території України через посередників іллегальної інноваційної продукції з метою ухилення від сплати податків, використання пільгових та митних умов відповідної країни.

До іллегальної діяльності можна віднести також сучасні патентні «тролі» та інтернет-піратство, на яких зупинимось окремо.

Як зазначає Микола Сатпаєв [152], проблема «патентного тролінгу» є однією з найбільш поширених проблем у сфері патентного права ХХІ сторіччя. Саме ж поняття виникло у Сполучених Штатах Америки ще позаминулого століття. Патентними троями називали фірми, які скуповували патенти і починали судитись з виробниками, заробляючи у такий спосіб немалі гроші. Патентні тролі у США володіли правом інтелектуальної власності на об'єкт виробництва і реалізовували це право шляхом заборони, тому й отримали таку назву.

Перший успішний патентний троль жив ще в ХІХ столітті. Його звали Джордж Селден. У 1879 році він подав патентну заявку на бензиновий автомобільний двигун, але зумів відтягнути момент її остаточної реєстрації на 16 років. Тим часом автомобільна галузь розвивалась, і в 1895 році нарешті прийшов час діяти: Селден уклав ряд ліцензійних угод з автомобільними компаніями. Окружний суд США в 1911 році підтримав його, вказавши, що Селден «всього лише скористався затримками, які допускав закон». Не вдалось стягнути грошей лише з Генрі Форда, який виграв судовий процес у Джорджа Селдена.

У 1880-ті роки в США були зареєстровані десятки тисяч патентів на дрібні особливості відомих технологій. Наприклад, 6211 патентів на рало і плуг — «патентні акули», як їх тоді називали, тягли до суду фермерів, звинувачуючи їх у використанні чужої технології.

У XX столітті перше місце серед патентних тролів, скоріш за все, належить Джерому Лемельсону, який отримав близько 600 патентів, з початку п'ятидесятих років. Він зумів заробити більше мільярда доларів, користуючись методом Селдона — так званими *submarine patents*, «підводними патентами» — патенти були заявлені, але отримані через багато років.

Дослідженню патентного тролінгу, зазначає А. Нікончук, його виникненню та тенденцій розвитку присвячені праці як вітчизняних учених, зокрема Г. О. Андроська [153], Левковець О. М. [154], Селіваненко В. В. [155], так і іноземних фахівців [156; 157; 158; 159]. Водночас, на думку А. Нікончук, у вітчизняній науковій і юридичній літературі питання протидії патентному тролінгу висвітлено недостатньо, що зумовлює необхідність його додаткового дослідження [160, 25].

Патентному троллю, на думку А. Нікончука, в цілому притаманні такі ознаки:

- що це юридична або фізична особа, яка спеціалізується на купівлі і перепродажу прав, що впливають з патентів;
- основним видом діяльності яких є лише патентування або інші форми легалізації об'єктів права інтелектуальної власності;
- володіють значним патентним портфелем;
- наявність висококваліфікованої групи юристів, які спеціалізуються на питаннях патентування і юридичного супроводження зазначеного процесу;
- змістом діяльності відповідного суб'єкта є агресивна (наступальна) і юридично забезпечена поведінка;
- основна мета діяльності суб'єкта характеризується вимаганням виплат компенсацій або ліцензійних платежів;
- такі суб'єкти не чутливі до зустрічних позовів, адже не володіють ніякими виробничими потужностями.

Патентний тролінг — це діяльність, яка являється інструментом для побудови пасивної бізнес-моделі, адже інвестувавши кошти в отримання патентів, навіть не займаючись при цьому справжньою винахідницькою чи іншою корисною діяльністю, видається можливим отримувати прибуток за рахунок чужих організаційних і інтелектуальних надбань. Мета патентного тролля — створення штуч-

них перешкод у веденні господарської діяльності добросовісним суб'єктом із розрахунку на те, що це спонукатиме його до підвищення рівня договороздатності на предмет виплати відповідних компенсацій. Патентний троль, як правило, не доводить такого суб'єкта до банкрутства, адже кінцева мета це отримання коштів і по можливості системно і неодноразово [161, 26–27].

В сучасній Україні, далі зазначає Микола Сатпаєв [153], так звані, їхні українські «брати по розуму» діють дещо в інший спосіб. Законодавство нашої держави дає можливість отримання двох патентів: патент на корисну модель і патент на промисловий зразок. Умовою отримання останнього є лише правильно складена заявка та сплата необхідних зборів. Видача таких патентів відбувається під відповідальність заявника. Тобто в жодний спосіб відомість технічного рішення чи дизайну таких об'єктів інтелектуальної власності не перевіряється.

Абсурд такого підходу найкраще демонструють патенти, видані в Україні на сірники, вішаки для одягу, затички для пляшок, запальнички, лопатки для харчів, господарські шкребки, планшетні комп'ютери, двірні та віконні засуви й ручки, колби та корки для фармацевтичної продукції, зубочистки, респіратори, лампочки, світильники, господарські рукавички. Всі ці речі відомі десятиріччями, власники патентів до їх винаходу жодного стосунку не мають. Сірники, наприклад, «запатентовано» у 2013 році, а вішак для одягу, — у 2014-му. Цього ж року житель Львова запатентував дизайн на iPad.

Навіщо це робиться? У такий спосіб, далі відмичає Микола Сатпаєв, спритні «винахідники» заробляють гроші. Власник патенту подає позов до суду з вимогою стягнути з виробника кошти за використання «інтелектуальної власності». І вимагає припинити виробництво сірників. Чи корків для медичних флаконів. Чи лампочок. Неважливо чого, аби в нього був патент. Виробник, звичайно, у такій ситуації намагається якось вирішити проблему — кожен день простою влітає йому у немалу копійку.

Інший механізм отримання прибутку ще простіший і швидший: отримання патенту на промисловий зразок або корисну модель, внесення його до митного реєстру для створення перешкод при митному оформленні товарів, пропозиція добросовісним імпортерам щодо виплати винагороди (або укладання ліцензійної угоди) за дозвіл на продовження митного оформлення та, зрештою, отримання жаданих коштів.

Добросовісний учасник ринку має право в судовому порядку визнати патент троля недійсним, витративши на процес приблизно півроку, без жодної можливості одержати справедливу компенсацію від шахрая.

Тож наразі добросовісний імпортер, захищаючи свою позицію в Україні, ризикує власним часом, доходами, контрактами з контрагентами, часткою на ринку тощо. Натомість патентний троль не ризикує нічим. За такого стану речей деякі (навіть досить відомі) компанії погоджуються на умови патентних тролів та додатково мотивують їх, сплачуючи незначні, порівняно з вартістю судового процесу, «роялті».

Підсумовуючи, скористаємось викладками фахівців ЮК «Правовий Альянс» Лавренової Наталії та Костіна Іллі [161], які акцентують увагу на терміні, що є *патентний троль* — це фізичні або юридичні особи, які володіють патентами, але самі не використовують запатентовану технологію для виробництва товарів та / або надання послуг, а пред'являють претензії та позови до тих осіб, які виробляють такі товари та / або надають послуги. Вони активно захищають свої патенти, ініціюючи судові спори, блокуючи діяльність конкурентів. Отже, ці особи існують задля «торгівлі патентами», а не виробництва товарів, надання послуг. Насамперед «патентні тролі» виникали з метою надання допомоги винахідникам, які не мають достатніх коштів і досвіду для просування своїх патентів на ринок та захист своїх прав. Однак з часом такі компанії почали зловживати своїми правами. Термін «патентний троль» почали використовувати у 1993 році по відношенню до компаній, які агресивно здійснюють патентне переслідування. До патентних тролей можна віднести інститути, окремих дослідників, компанії, які захищають свої права не в тій сфері економіки тощо.

І далі вони зазначають, що у 2012 р. фахівці Бостонського університету опублікували дослідження, в якому спробували оцінити основні фінансові витрати викликані діями патентних тролей в економіці США. Автори дослідження виявили, що самі великі прямі та побічні витрати несуть малі та середні інноваційні компанії. В той час як великі компанії переслідуються рідше. Внаслідок претензій зі сторони патентних тролей, невеликі компанії несуть великі витрати, змушені зменшувати інвестиції, закривати бізнес. Своїми діями патентні тролі спричиняють бізнесу неабиякі збитки, через що вини все частіше піддаються критиці. Але окрім збитків, патентні тролі обмежують проведення наукових досліджень, конку-

ренцію та здорові відносини підприємництва. Поширення дій патентних тролей переорієнтовують ринок з досліджень, нових розробок, інноваційних технологій на масові патенти, патенти, які захищають загальнопоширені, стандартні процедури, які не містять винахідницького рівня або новизни. Концентрація уваги на таких патентах спричинена тим, що саме такі «прості» патенти масово використовуються виробниками для виробництва товарів або надання послуг та дозволяють патентним троям займати агресивну позицію та отримувати прибутки.

Фахівці Бостонського університету підрахували, що останніми роками активність патентних тролів зростає. Так у 2005 році пред'явлено близько 1400 позовів, тоді як у 2011 році — 2500 компаній були змушені захищатись у 5842 судових процесах. При цьому на долю малих та середніх компаній припадає 59 % судових спорів. Дане дослідження дозволило оцінити проблему патентних тролей. Під час дослідження була зібрана інформація, яка раніше не була доступна для вивчення та аналізу, а саме судові претензії патентних тролей, витрати на вирішення судових спорів, розміри ліцензійних платежів тощо. При цьому побічні витрати залишилися поза межами дослідження, однак за оцінками авторів побічні витрати складають суму, яка вдвічі перевищує середньорічний рівень прямих витрат.

Патентні тролі не є виключенням і для України. Останні тенденції свідчать про підвищення уваги до патентних тролей.

На сьогоднішній день інтернет-піратством називають використання творів науки, літератури чи мистецтва, які охороняються авторським правом, без дозволу авторів або правовласників.

До основних видів інтернет-піратства відносять:

- аудіопіратство — копіювання та розповсюдження копій музичних композицій; відеопіратство — розповсюдження копій фільмів або телепередач на дисках, касетах та шляхом копіювання через комп'ютерні мережі;
- піратство літературних творів — незаконне розповсюдження авторських творів (із появою електронних бібліотек, що безкоштовно надають доступ усім бажаючим до текстів літературних творів, їх діяльність почала розглядатися деякими авторами як піратство);
- піратство комп'ютерних ігор — нелегальне поширення комп'ютерних ігор; піратство програмного забезпечення — нелегальне копіювання та розповсюдження програмних продуктів на дисках та через комп'ютерні мережі, що включає, також,

зняття різноманітних систем захисту від нелегального використання.

Поширення інтернет-піратства відбувається завдяки недосконалості законодавства та відсутність дієвого механізму впливу на порушників авторського права і суміжних прав в Інтернеті.

Інтернет-піратство має глобальний характер, його неможливо побороти в окремій країні. Але світова спільнота і кожна окрема країна намагаються розробити дієвий механізм спрощеного та прискореного захисту авторського права в мережі Інтернет. На це спрямовані такі законодавчі акти та законопроекти, як: Директива ЄС «Про електронну комерцію» № 2000/31/ЕС від 08.06.2000 р.; Закон HADOPI, Франція, 2009; Digital Millennium Copyright Act (DMCA), США, 1998; АСТА — The Anti-Counterfeiting Trade Agreement.

Україна ніколи системно не вела боротьбу з піратством. Все, що робилося — це вибіркові речі. Але в останні кілька років ситуація суттєво погіршилася, і рівень піратства залишається надзвичайно високим.

Через постійне зростання піратства і недостатню увагу боротьби з ним з боку держави, Міжнародний альянс інтелектуальної власності, що об'єднує сім найбільших асоціацій американських виробників контенту, включив Україну в список особливої уваги. Середній рівень піратства у світі становить 42 %, і тільки за 2010 р. воно нанесло збитків на 59 млрд дол. Головна проблема, як зазначається в дослідженні Альянсу ділового програмного забезпечення Business Software Alliance (BSA), у країнах, що розвиваються, де жителі не бачать різниці між ліцензійними та неліцензійними продуктами. Для порівняння, рівень піратства у Китаї становить 71 %, в Росії — 65 %, в Польщі — 54 %, в Угорщині — 41 %. Рівень комп'ютерного піратства **в Україні становить 86 %**.

Серйозні кроки у боротьбі з піратством Україна робила лише після того, як у 2001 р. потрапила до списку «Special 301», який складає торговельний представник США, і була змушена сплачувати суттєві штрафні санкції — 75 млн дол. Щорічно [162].

Глобальний іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки передбачає транснаціональну (з країною базування) і мультинаціональну (без конкретного центру розташування) частки тіньової інтелектуальної економіки.

Як зазначає Шутаєва О. О. у своєму дослідженні «Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки» [163, 80–81], тіньовий сектор з успіхом використовує новітні досягнення

науково-технічного прогресу в своїх інтересах, намітився процес інтелектуалізації економічної злочинності. Глобальний характер тіньової економіки вимагає і адекватних зусиль з боку світової спільноти. Головними одержувачами вига­рів від процесу глобалізації є найбільші транснаціональні корпорації (ТНК). Переміщення виробництва в менш розвинені країни дозволяє їм користуватися пробілами в місцевому трудовому, соціальному та екологічному законодавстві. Високі прибутки ТНК обумовлені низькою заробітною платою працівників, економією витрат на соціальну сферу та екологію. Надприбутки тіньового бізнесу дозволяють йому корумпувати навіть найвищі ешелони державної влади.

Посилюється протиріччя між глобальним характером економіки і локальним характером оподаткування. Створення офшорних зон дозволяє корпораціям успішно йти від податків, а криміналу відмивати брудні гроші. Суть офшорної політики полягає в тому, що компанія, щоб піти від контролю урядових органів, переміщує свою діяльність на територію, що володіє більш вигідними податковими умовами. Ряд країн свідомо йде на створення винятково сприятливих умов для бізнесу з метою залучення інвестицій, які включають:

- спрощені процедури реєстрації;
- мінімальну фінансову звітність;
- можливість використання номінальних (підставних) власників;
- можливість відсутності реальної діяльності в країні;
- відмова від співпраці з податковими відомствами інших країн і т. п.

При цьому можна зробити акцент на висловленні К. Хом'яка, який зазначив, що необхідність виявлення тіньової економіки, її обсягів і механізмів впливу на неї диктується потребами державного апарату в усуненні дисбалансу в господарській діяльності, збереження певною мірою стійкої рівноваги економіки з оптимальною часткою в ній тіньової економіки. Оскільки цілком очевидно, що повністю подолати тіньову економічну діяльність неможливо, а можна лише прагнути до зниження її рівня та сфер функціонування [56].

5. ДЕТИНІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА ДІЙ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО ЗАПОБІГАННЮ КОРУПЦІЇ ТА НЕПРАВОМІРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Протидія тіннізації економіки України, справедливо відмічають науковці О. Савич та І. Савич, вимагає проведення поліпредметних досліджень, розробки комплексної стратегії протидії у співпраці із зарубіжними партнерами, насамперед з метою використання їх позитивного досвіду у боротьбі з цим загрозливим для національної безпеки явищем [164]. Тому пошук шляхів детінізації економіки є актуальною та складною проблемою, що пов'язано з різними напрямками прояву тіннізації, зокрема і в економіці інтелектуальної власності.

З урахуванням різних теоретичних аспектів та напрямів прояву тіннізації, дослідження детінізації в національній економіці знайшло своє відображення у наукових працях таких вітчизняних науковців як: В. Базилевич [165], З. Варналій [75; 166], В. Васенко [167], І. Грановська [168], А. Ковальчук [169], Т. Ковальчук [170], М. Кузніцова [171], І. Мазур [172], В. Предборський [173], О. Прокіп [174], О. Рибчак [175], М. Флейчук [176] та інші.

Детінізація економіки, зазначає З. Варналій, — це сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного державою, економічного обороту, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [43, 536].

Одночасно, науковці Т. Олійник та Н. Гуда, акцентують увагу на тому, що *детінізація економіки* — це цілісна система дій, спрямо-

вана передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Виведення на «світло» тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави [177, 205].

Очевидними причинами тінізації в сучасній ринковій інтелектуальній економіці є існування цілої низки глибинних факторів, до яких можна віднести:

- 1) механізм алокації ресурсів і влади;
- 2) зростання інвестиційних ризиків та зниження інвестиційної активності;
- 3) зменшення попиту на інвестиційні ресурси, особливо іноземних;
- 4) зростання спекулятивних фінансових і торгово-посередницьких угод;
- 5) особливості штучного з'єднання працівників з оновленими або модернізованими засобами виробництва при низькій оплаті працюючих та отримання винагород псевдо власниками при впровадженні ОПІВ;
- 6) специфіка розподільних відносин при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з використанням псевдо винаходів, корисних моделей тощо.

Науковці Є. Борщук, А. Ліпенцев та М. Заверуха вважають, що до найістотніших чинників тінізації національної економіки необхідно зарахувати [178]:

- недосконалість та суперечливість законодавчої та нормативно-розпорядчої базис окремих секторів, що обумовлює низький рівень економічної свободи та зростання тінізації;
- недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, враховуючи права на фінансові активи;
- високий рівень монополізації внутрішнього ринку;
- неефективне функціонування організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;
- неефективність функціонування судової та правоохоронної системи.

З позицій державного управління науковці зазначають, що важливими факторами, що обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки, є:

- нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і сформулювати цивілізовану соціально орієнтовану ринкову господарську систему;
- недоліки в політиці ринкового реформування;
- ірраціональне відсторонення держави від публічно-правового регулювання економічних відносин в умовах становлення ринку, тривале збереження в цій сфері правового вакууму; правовий нігілізм у суспільстві;
- невідповідність населення та господарюючих суб'єктів до цивілізованої та законотримної діяльності в умовах формування ринкових відносин;
- низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; прорахунки у діяльності правоохоронних органів; цілеспрямована діяльність злочинного світу, яка переслідує у сфері економіки свої специфічні корпоративні інтереси [179].

Підтвердженням тінізації в сучасній ринковій інтелектуальній економіці є тенденції зростання розгляду справ у господарському суді щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, про що свідчить статистика. Так, за даними Міністерства юстиції України поступово зростає кількість справ, які розглядаються в першій інстанції, тобто в господарських судах. Таких справ, пов'язаних з порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності, у 2009 році було 303, у 2010 році — 456, у 2015 — 444, у 2017 — 535, у 2018 р. — 466 [180]. Таке зростання перш за все пов'язане з активізацією правовласників у сфері авторського та суміжних прав.

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень України у 2006–2015 рр. загальна кількість розглянутих справ про порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності складала 18 104 справ, з яких [181]:

- 6803 — справи про порушення авторського права та суміжних прав;
- 11 301 — справи про порушення прав на об'єкти промислової власності.

Зазначене свідчить про різноманітність порушень майнових прав інтелектуальної власності.

Як зазначають науковці Є. Харитонов та О. Харитонova [182], в інформаційному суспільстві істотно зростають можливості поши-

рення за допомогою Інтернету результатів інтелектуальної творчої діяльності, полегшується легалізація останніх тощо. Разом із тим, зростає і небезпека порушення прав інтелектуальної власності, ускладнюється встановлення порушників, притягнення їх до відповідальності, захист інтересів правоволодільців. Соціальні мережі є місцем масового порушення прав інтелектуальної власності: авторських прав, прав на торговельні марки тощо. Найпоширенішими видами порушень в Інтернет є: незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автором чи правовласником. Серед типових порушень прав інтелектуальної власності у соціальних мережах називають:

- розміщення об'єктів авторського права; використання торговельної марки;
- розміщення HTML-файлу, JAVA-applets, інших файлів, програм, створених іншою особою.

Різноманітність порушень прав інтелектуальної власності пов'язана з великою кількістю авторських прав, які існують у мережі. Зокрема, до них належать:

- авторські права провайдерів на комп'ютерні програми і бази даних, що реалізують сам доступ до Інтернет або розміщення веб-сайтів на їх технічних платформах (серверах);
- авторські права виробників програмного забезпечення для цих серверів провайдерів;
- авторські права власників веб-сайтів на власне контент веб-сайту, його програмну частину і інші об'єкти авторського права, на ньому розміщені — статті, зображення, музику, бази даних тощо.;
- авторські права конкретних власників прав на об'єкти, розміщені на веб-сайтах: комп'ютерні програми, музику, статті, зображення, бази даних тощо, які дуже активно використовуються користувачами Інтернету тощо.

Прикладом також може слугувати «Види нелегального використання контенту» у введеному матеріалі «Що робити, коли порушують ваші права інтелектуальної власності. Практичний досвід українських правовласників (аудіовізуальний контент)», підготовлений за ініціативою «Чисте небо» [183]:

VoD

Відео на вимогу, відео за запитом, система індивідуальної доставки абонентові телевізійних програм і фільмів з мультимедіа-

сервера. Суть порушення полягає у нелегальному розміщенні контенту на сервері і наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника.

Он-лайн трансляція телеканалу/стрімінг

Відео-трансляція безперервного сигналу телеканалу, доступна для перегляду у режимі реального часу через мережу Інтернет. Суть порушення полягає у нелегальному розміщенні сигналу або посиланні на сигнал телеканалу на сервері і наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника.

Ретрансляція в мережі кабельного провайдера.

Відео-трансляція безперервного сигналу телеканалу в режимі реального часу в мережі кабельного телебачення. Суть порушення полягає у нелегальному отриманні доступу до сигналу телеканалу на головній станції провайдера й наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника.

Розкодування супутникового сигналу (кардшерінг, від англ. *card sharing*)

Надання доступу до сигналу закодованих каналів з супутника. Суть порушення полягає у нелегальному отриманні ключів доступу до сигналу телеканалу через сторонні пристрої та системи декодування і наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника.

Незаконне використання програм/передач організацій мовлення в кав'ярні, ресторані, готелі (HoReCa)

Відео-трансляція безперервного сигналу телеканалу в режимі реального часу в кабельній/Інтернет мережі готелю і/або на відео-екранах у ресторанах та закладах масового перебування третіх осіб (публічне сповіщення). Суть порушення полягає у нелегальному наданні публічного доступу до сигналу телеканалу третім особам без дозволу правовласника.

Неправдива звітність та недоплата за ретрансляцію телеканалу (*underreporting*).

Суть порушення полягає у порушенні договірних відносин з правовласниками шляхом умисного надання неправдивої інформації про кількість абонентів, що мають доступ до сигналу телеканалу, з метою зменшення сум відрахувань за ліцензією.

Викладене свідчить про позитивні та негативні моменти і необхідність у зв'язку з цим активізації наукових досліджень у цій сфері.

Зазначимо, алокація є антиподом консолідації передбачає розподіл фінансових ресурсів між різними секторами і інституційни-

ми одиницями з метою синтезу в плані оцінювання руху і використання фінансових ресурсів, зокрема, і в умовах руху інтелектуального капіталу, що суттєво має значення при фінансуванні наукових досліджень за різними напрямками при суб'єктивному розподілі ресурсів за пріоритетом, при фінансуванні державного замовлення серед науково-дослідних установ на здійснення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, при виділенні бюджетних коштів на науково-технічне забезпечення; при здійсненні тендерних процедур при закупівлі ресурсів за кошти державного бюджету тощо. При цьому може бути, за пропозицією Ю. Коваленко, використаний тут термін «алокатійна ефективність» — ефективна комбінація фінансових ресурсів, що орієнтована на зменшення трансакційних витрат. В Україні ми маємо такі проблеми щодо досягнення цієї ефективності:

- осередження фінансових ресурсів у найбільш прибуткових галузях — торгівлі і сфері фінансів;
- недостатнє фінансування інноваційної діяльності.

Нині на наукові розробки спрямовується 0,8 % ВВП України, хоча на законодавчому рівні встановлено, що ця цифра має бути не меншою за 1,7 %;

втеча українського капіталу за кордон з його поверненням в Україну у вигляді іноземних інвестицій;

диспропорції державного бюджету і ущемлення інтересів муніципальних бюджетів;

недостатнє фінансування реального сектора економіки з боку фінансового сектора через спрямування ресурсів останнього на спекулятивні операції;

недостатній приплив коштів у сферу малого бізнесу; недовіра домогосподарств до інвестиційної діяльності і придбання фінансових послуг зокрема [184].

Суть нового механізму алокації ресурсів, узагальнює О. Кужель, зводиться до того, що окремі інститути економічної системи, використовуючи визначені переваги свого положення (високий рівень концентрації виробництва і капіталу, корпоративна влада і так далі), одержують можливість свідомо (хоча й у локальних, обмежених масштабах) впливати на параметри виробництва поставальників і споживачів, ринку, соціального життя і так далі [185].

Серед найбільш серйозних наслідків функціонування корпоративних механізмів алокації ресурсів, відмічає О. Кужель, виділяють дивергенцію (від лат. *divergere* — виявляти розбіжність),

що відбулася за останні роки, в країні на сильно і слабо корпоратизовані «сектори». У першому з них сконцентровані: підприємства, що є монополістами в технологічному, ринковому й інституціональному відношеннях; володіють вирішальними масами ліквідних ресурсів; корпоративно-бюрократична влада. До цього сектора відносять ПЕК, фінансово-торговий комплекс і частина промисловості (головним чином, орієнтованої на експорт). Другий (немонополізований) «сектор», навпроти відчуває дефіцит ресурсів, керування, технологій. До нього відносять сферу відтворення робочої сили, виробництва споживчих товарів, велика частина сільського господарства. На практиці спостерігається стійкий перекис у цінах, фінансуванні, кредитуванні на користь першого «сектора», причому причиною такого перекосу є не тільки монополізм, що забезпечує першому сектору значні переваги на ринку, але і дисбаланс у розподілі корпоративної і державної влади, що створює інституціональну «перевагу першого «сектора» над другим». Саме «різниця потенціалів», що утворилися в результаті дивергенції економіки двох «секторів», стає в нинішніх умовах основним джерелом, поляризуючи тіньові структури і відносини. Така економічна ситуація, пояснює перекоси в інтелектуальній економіці, яка не позбавлена дії тіньових факторів стосовно впровадження нових технологій, продуктів інтелектуальної власності в державному та корпоративному секторі економіки на фоні недостатнього фінансування, монополізації окремих підприємств, наявності дефіциту матеріальних та фінансових ресурсів, слабого менеджменту інтелектуальним капіталом, нерозвиненості маркетингу та присутності стихійного характеру ринку інтелектуальних продуктів та інноваційної продукції, в поглибленні інерційності інноваційного розвитку, звуженості здійснення трансферу технологій, перекосів в ціноутворенні та інфляції.

До правових причин слід тут також віднести недосконалість правової бази. Швидкозмінність умов господарювання дозволяє тіньовій економіці, зокрема і при тінізації інтелектуальної економіки, використовувати прогалини, які утворюються в правовій сфері. Слабкість політичної влади, зазначає Т. Гега, призводить до корупції державних чиновників, яка в свою чергу веде до величезних масштабів тіньової економіки [186]. Як органічна складова економіки будь-якого суспільства, тіньова економіка являє собою господарсько-комерційну діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного

обліку та контролю. При цьому, справедливо зазначає Н. Шелудько, між офіційною економікою та її тінню є досить «розмита» зона, і критерії виділення «тіньової» економіки у порівняно локальний сектор господарювання мають переважно не стільки економічний, скільки соціально-правовий характер [187].

Науковці Т. Олійник та Н. Гуда [177] вважають, що детінізація стала результатом:

- закріплення відносної макроекономічної стабільності;
- поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності;
- поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;
- започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ.

Водночас процес детінізації стримується нерозв'язаними проблемами, які негативно позначаються на показниках розвитку економіки країни загалом.

Це, зокрема:

- продовження тенденції до скорочення обсягів кредитування корпоративного сектору;
- збереження низької зовнішньоекономічної кон'юнктури;
- поглиблення конфлікту у міжнародних відносинах з Російською Федерацією внаслідок впровадження нею товарних та транзитних обмежень;
- збереження фінансових ризиків в умовах недоотримання кредитних коштів МВФ та фінансової допомоги з інших джерел;
- збереження територій невідконтрольних владі, що утворились у ході збройного конфлікту на території країни.

Отже, підсумовуючи ці науковці процес зазначають, що детінізації економіки набуде належної результативності лише у разі створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та розбудові такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

З метою прискорення легалізації «темно-сірої» економіки і переходу її суб'єктів у легальну, офіційну економіку, зазначає В. В. Удовенко, слід здійснити такі заходи [45] :

- Економіко-правову інвентаризацію існуючих проявів «Тіньових» правопорушень з подальшою декриміналізацією більшості з них, залежно від ступеня їх соціально-економічної небезпеки;
- Полегшити та диференціювати штрафні санкції та покарання за несуттєві правопорушення;
- Підвищити ефективність захисту прав власності та інтересів підприємців з боку державної влади, усунути існуючі дискримінаційні елементи, які реально існують в чинному законодавстві;
- Істотно спростити процедуру реєстрації, звітності, врегулювання податкових та митних питань, скоротити мережу відповідних інстанцій, а також кількість обов'язкових відвідувань підприємців різними комісіями та інспекціями;
- Створити правове поле цивілізованих відносин держслужбовців і підприємців, поліпшити правову та організаційно-кадрову роботу з метою підвищення рівня професіоналізму та підвищення відповідальності працівників державного апарату.

«Кримінально-чорна» і «криваво-чорна» складові тіньової економіки є найбільш небезпечними, неприховані злочинними формами, існування яких створює суспільству величезну економічну і моральну шкоду. З тіньовою економікою тісно пов'язана проблема корупції. Для подолання цих вкрай небезпечних явищ необхідно ліквідувати зони правового вакууму, які провокують розширення «тінізації» та криміналізації вітчизняної економіки, не дають можливості залучати до відповідальності за злочини, здійснені, у сфері ринкових відносин. Правові заходи боротьби з тіньовою економікою повинні включати також законодавчі акти про попередження зловживань та злочинів на ринку цінних паперів та ін. [45].

Підсумовуючи, слід відмітити, в основі появи та розвитку тіньового господарського укладу, так і в інтелектуальній економіці, який відповідає системі відносин ринкової економіки (коли її розвиток мав еволюційний, а не революційний характер), зазначає Т. Гега, лежать об'єктивні суперечності, що виникають між короткотерміновими цілями економічних агентів (індивідів, домашніх господарств та приватних фірм) і довготерміновими макроекономічними завданнями суспільства [188]. Нейтралізація «тіньової» економіки залежить від вдалого визначення і компонування пріоритетів держави в інтелектуальній економіці та захисті прав інтелектуальної власності у розвиненому правовому полі.

Одним з елементів боротьби з тінізацією економіки є її *детінізація*, яка розглядається як цілісна система дій та рекомендацій

по запобіганню корупції та неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності у сфері інтелектуальної власності, в тому числі на законодавчому рівні.

Детінізація інтелектуальної економіки — це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ в процесі неправомірного використання ОПІВ, виробництва інноваційної продукції та приховування цієї діяльності від власників ОПІВ, перерозподілу фінансових і нематеріальних активів шляхом фінансових махінацій, фіктивних договорів, хабарництва, отримання сумнівних дозволів та охоронних документів з використанням корупційних схем, спекулятивних угоди й інших видів шахрайства при комерціалізації інтелектуальної власності.

Стратегічною метою детінізації в інтелектуальній економіці має стати істотне зниження рівня тінізації через провадження комплексної державної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну інноваційну економіку з метою примноження інтелектуального капіталу, що буде протидіяти корупційним схемам в інтелектуально-інноваційній діяльності.

З огляду на це О. Шарікова зазначає, до основних пріоритетів економічної стратегії в Україні, зокрема, на наш погляд, і в інтелектуальній економіці, які сприятимуть детінізації української економіки у стратегічному вимірі, варто віднести такі [129, 17–18]:

- Стимулювання інвестиційних процесів — потрібно розробити податкові стимули до інвестиційного використання кредитних ресурсів комерційних банків; звільнити від оподаткування частку прибутку підприємств, яка витрачається на інвестування, зокрема в інноваційну сферу;
- Вдосконалення монетарної політики — основними завданнями у цій сфері повинно стати заохочення зменшення розриву рівнів депозитних та кредитних відсоткових ставок комерційних банків; розширення банківського кредитування галузей, визначених як пріоритетні, підприємств, які мають перспективи швидкого обігу капіталу та гарантованого збуту продукції; забезпечення стабільності номінального обмінного курсу гривні; удосконалення механізмів гарантій збереження внесків населення у фінансово-кредитних установах;
- Створення сприятливих умов для розвитку підприємництва — надання правового та методичного сприяння заснуванню

малих підприємств, складанню інвестиційних планів та програм, індивідуальній підприємницькій діяльності, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та само зайнятості населення тощо, розвиток бізнес-інкубаторів, точкових територіально-виробничих зон, технопарків тощо; забезпечення підвищення (безкоштовно для підприємств) кваліфікації керівних кадрів державних і приватних підприємств щодо основних положень сучасної теорії і практики менеджменту, бухгалтерського обліку, фінансового планування, управління персоналом, маркетингу тощо;

- Здійснення податкової реформи — основними завданнями податкової реформи, однієї з найважливіших складників усієї стратегії довготермінового розвитку української економіки, повинно стати значне зниження і вирівнювання податкового навантаження, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізація витрат виконання й адміністрування податкового законодавства;
- Посилення боротьби з корупцією — вирішення проблем мінімізації корупційних виявів потребує встановлення суворого контролю за виконанням антикорупційних програм і рішень в усіх ланках державного апарату; створення надійного організаційно-правового, фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів; здійснення всеохопної ревізії нормативно-правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади щодо їх відповідності Конституції України та антикорупційним законам України. Паралельно з рішучими діями правоохоронних органів із запобігання та подолання корупції потрібно розвивати і посилювати рівень суспільного контролю за діяльністю посадових осіб з широким залученням громадськості.

Суттєвим кроком просування заходів детінізації інтелектуальної економіки економіки став Указ Президента України від 29 вересня 2017 р. про утворення Вищого суд з питань інтелектуальної власності [189]. Вищий суд з питань інтелектуальної власності формуватиметься з представників трьох професій: суддів, адвокатів та патентних повірених, відібраних шляхом проведення відкритого та прозорого конкурсу. Передбачається, що цей суд розглядатиме всі справи, що виникатимуть через суперечки з питань інтелектуальної власності в порядку, встановленому новим Господарським процесуальним кодексом України.

Зокрема ч. 2 ст. 20 ГПК України [190] передбачено, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає справи щодо прав інтелектуальної власності, зокрема:

- 1) справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування;
- 2) справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;
- 3) справи про визнання торговельної марки добре відомою;
- 4) справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, в тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;
- 5) справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;
- 6) справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань.

Підтвердженням дій щодо детінізації інтелектуальної економіки в Україні свідчать дані Міністерства юстиції України, за якими кількість судових експертиз та експертних досліджень у сфері інтелектуальної власності становило: 2015 рік — 239; 2016 рік — 230; 2017 рік — 209; 2018 рік — 335.

За даними Департаменту захисту економіки Національної поліції України у 2018 році працівниками поліції відкрито 303 кримінальні провадження за фактом вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, у тому числі 149 кримінальних проваджень за фактами порушення авторського права і суміжних прав, 19 — за фактом незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, 121 — за фактом незаконного використання знаків для товарів і послуг та 14 — за фактами порушення на об'єкти промислової власності. У 42 кримінальних провадженнях складено і направлено до суду обвинувальні акти, у

48 проваджень особам повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. З початку 2019 року Департаментом захисту економіки відкрито 123 кримінальних провадження за фактами вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням права інтелектуальної власності, у тому числі 87 кримінальних проваджень за фактом порушення авторського права і суміжних прав, 8 — за фактами незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, 24 — за фактом незаконного використання знаків для товарів і послуг та 4 — за фактом порушення прав на об'єкти промислової власності. У 23 кримінальних провадженнях складено і направлено до суду обвинувальні акти, у 32 особам повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідні дії з детінізації інтелектуальної економіки за напрямом протидії порушення прав інтелектуальної власності у мережі Інтернет здійснюється Департаментом кіберполіції Національної поліції України.

З початку 2019 р. працівниками кіберполіції Національної поліції України супроводжувалось 66 кримінальних проваджень у сфері порушення авторських та суміжних прав, оголошено 8 підозр відносно 6 осіб, до суду з обвинувальними актами скеровано 14 кримінальних проваджень.

У період з 08.04.2019 року по 06.05.2019 року Департаментом кіберполіції Національної поліції України було ініційовано проведення цільової оперативно-профілактичної операції під умовною назвою «Пірати», спрямованої на активізацію оперативно-розшукових і профілактичних заходів щодо виявлення та припинення протиправної діяльності членів організованих злочинних груп та окремих осіб, що спеціалізуються на вчиненні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності з використанням всесвітньої інформаційної системи загального доступу Інтернет.

У продовж операції було відкрито 19 кримінальних проваджень у сфері порушень прав інтелектуальної власності, з них оголошено 4 підозри відносно 4 осіб, до суду з обвинувальними актами скеровано 3 кримінальні провадження та припинено діяльність 31 піратського онлайн-кінотеатру.

Всього з початку року працівниками підрозділів кіберполіції закрито понад 130 піратських веб-ресурсів.

Суттєвого значення для детінізації інтелектуальної економіки має розгляд справ зі спорів про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Так, за даними Державної судової адміністрації України розглянуто справ господарським, цивільним судочинством, адміністративні правопорушення та кримінальні справи зі спорів про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності у 2013–2018 рр., які наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка розгляду справ господарським, цивільним судочинстві, адміністративні правопорушення та кримінальні справи зі спорів про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності

		2013	2014	2015	2016	2017	2018
Господарське судочинство							
Розглянуто справ (усього)		352	473	444	439	535	466
3 нх:	визнання недійсними правоохоронних документів	50	79	49	39	32	53
	захист виключних прав	228	303	317	334	393	250
	авторського права (суміжних прав)	109	213	225	236	288	193
	прав на об'єкти промислової власності	66	51	57	43	40	20
	укладання, зміна, розірвання договорів, пов'язаних з реалізацією	24	35	45	38	32	31
	авторського права (суміжних прав)	10	23	29	22	20	25
	прав на об'єкти промислової власності	11	3	9	5	4	2
Цивільне судочинство							
Розглянуто справ (усього)		211	293	272	306	206	200
3 нх:	спори про авторське право	73	125	131	203	96	80
	спори про суміжні права	5	3	2	2	4	4
	спори про право на винахід, корисну модель, промисловий зразок та раціоналізаторські пропозиції	46	50	35	29	27	22
	спори про торговельну марку та товарний знак	60	67	63	46	50	70
	спори з інших об'єктів промислової власності	6	2	0	1	0	0
Справи про адміністративні правопорушення							
стаття 51-2 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» Кодексу України про адміністративні правопорушення							
Розглянуто справ		-	325	147	60	25	29
Кримінальні справи (провадження)							
Стаття 176 (136) «Порушення авторського права і суміжних прав»							
Розглянуто справ (проваджень)		142	64	65	26	28	20

Статистика свідчить про те, що детінізація інтелектуальної економіки вимагає злагодженої дії всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Саме тому повинна бути затверджена державна програма детінізації інтелектуальної економіки, яка би передбачала цілий ряд реформ усіх трьох гілок влади, що створила би умови для детінізації інтелектуальної економіки, а саме для здійснення заходів спрямованих на легалізація вже існуючого тіньового сектору в сфері інтелектуальної економіки України, недопущення тінізації легальних інноваційних підприємств, стимулювання інноваційної підприємницької діяльності на засадах легальної комерціалізації інтелектуальної власності, застосування жорстких адміністративних та каральних заходів, подолання корупції в сфері інтелектуальної економіки.

ВИСНОВКИ

1. Тінізація в сфері інтелектуальної економіки — це не ізольоване явище від загальних економічних процесів, які здійснюються в тіньовій економіці, а одночасно з ним пов'язані, є складовою «тіньового» сектора економіки, її джерелом та стимулятором поглиблення негативних явищ в інтелектуальній економіці. Тінізація економіки, зокрема в сфері інтелектуальної власності, відноситься до напрямів національної економічної безпеки, так як економіка інтелектуальної власності пов'язана з реалізацією національних інтересів та збереженням національних цінностей України.

2. Інтелектуальна безпека є невід'ємним складовим елементом як системи економічної безпеки держави, так і системи національної безпеки, що створює умови, необхідні для збереження, розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу. Основними напрямками поширення і прояву тіньової економіки в Україні виступають тіньова політика, корупція та злочини у сфері економіки.

3. Економіко-правова природа тінізації у сфері інтелектуальної економіки розглядається як феномен, який віддзеркалює тенденції загальної тіньової економіки. У сфері тіньової інтелектуальної економіки, враховуючи тенденції загальної тіньової економіки, можна виділити наступні основні зони, які потребують поглибленого дослідження: неофіційна інтелектуальна економіка; фіктивна інтелектуальна економіка; підпільна (кримінальна) інтелектуальна економіка; прихована інтелектуальна економіка. Іллегальний

складник тіньової інтелектуальної економіки за ознакою сфери охоплення також поділяється на внутрішній, зовнішній та глобальний.

4. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Детінізація економіки набуде належної результативності лише у разі створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та розбудові такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

5. З тіньовою економікою тісно пов'язана проблема корупції. Для подолання цих вкрай небезпечних явищ необхідно ліквідувати зони правового вакууму, які провокують розширення «тінізації» та криміналізації вітчизняної економіки. Нейтралізація «тіньової» економіки залежить від вдалого визначення і компонування пріоритетів держави в інтелектуальній економіці та захисті прав інтелектуальної власності у розвиненому правовому полі.

6. Одним з елементів боротьби з тінізацією економіки є її детінізація, яка розглядається як цілісна система дій та рекомендації по запобіганню корупції та неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності у сфері інтелектуальної власності, в тому числі на законодавчому рівні.

Детінізація інтелектуальної економіки — це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ в процесі неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), виробництва інноваційної продукції та приховування цієї діяльності від власників ОПІВ, перерозподілу фінансових і нематеріальних активів шляхом фінансових махінацій, фіктивних договорів, хабарництва, отримання сумнівних дозволів та охоронних документів з використанням корупційних схем, спекулятивних угоди й інших видів шахрайства при комерціалізації інтелектуальної власності.

7. Стратегічною метою детінізації в інтелектуальній економіці має стати істотне зниження рівня тінізації через провадження комплексної державної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну інноваційну економіку з метою примноження інтелектуального капіталу,

що буде протидіяти корупційним схемам в інтелектуально-інноваційній діяльності.

8. Статистика свідчить про те, що детінізація інтелектуальної економіки вимагає злагодженої дії всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Саме тому повинна бути затверджена державна програма детінізації інтелектуальної економіки, яка би передбачала цілий ряд реформ усіх трьох гілок влади, що створила би умови для детінізації інтелектуальної економіки, а саме для здійснення заходів спрямованих на легалізація вже існуючого тіньового сектору в сфері інтелектуальної економіки України, недопущення тінізації легальних інноваційних підприємств, стимулювання інноваційної підприємницької діяльності на засадах легальної комерціалізації інтелектуальної власності, застосування жорстких адміністративних та каральних заходів, подолання корупції у сфері інтелектуальної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменна Ю. Г., Тютюник І. В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації / Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 22, частина 1. 2018. С. 83–87. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/19.pdf.
2. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 546 від 11 липня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2018-%D0%BF>.
3. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Про Програму розвитку ООН в Україні. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09>.
5. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 46. Ст. 2047.
6. Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII/. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.
7. Правові та економічні відносини, що виникають внаслідок порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності: монографія / Ю. Л. Борко, О. Б. Бутнік-Сіверський, Ю. Є. Ленго, Б. М. Падучак, Г. В. Прохоров-Лукін, І. Л. Шультпін / за наук. редакцією д.е.н., проф. О. Б. Бутнік-Сіверського К.: НДІ ІВ НАПрНУ, 2014. 192 с.
8. Butnik-Siverskyi A. B., Petrenko V.A. Economic principles of shadowing and its leveling (non-shadowing) in the field of intellectual property / The institutionalisation of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for relevant anti-corruption law of Ukraine): Collective monograph. Volume 1. Tallinn: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 76 109.
9. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

10. Bloomberg Billionaires Index // Global Risk Briefing. February 2, 2017. URL: <https://www.bloomberg.com/billionaires/2017-02-02/суа>.

11. Корупція — причина бідності і тривалої недорозвинутості / З книги Норберта Нойгауза «Цінності християнської демократії» (переклад з німецької Віктора Дребета видавництво «Горлиця», Тернопіль 2009. URL: <http://xic.com.ua/z-zhyttja/21-problema/261-korupcija-prychyna-bidnosti-i-tryvaloji-nedorozvynutosti>).

12. Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

13. Момот Т. В. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України / Т. В. Момот, О. М. Ващенко, Р. Ю. Тесленко/ Економіка і суспільство. Мукачівський державний університет. Випуск 15. 2018. С. 169–176. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/27.pdf.

14. Global Risks Report 2011: An initiative of the Risk Response Network. January 2011 (electronic resource). Available at: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2011>.

15. Deep-Dives into Five Global Risks World Economic Forum (electronic resource). Available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2016/deep-dives-into-five-global-risks-1>.

16. Jütting, J., Parlevliet, J., Xenogiani, T. (2009) Informal Employment Re-loaded. OECD Development Centre Working Papers (electronic resource). Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/18151949>.

17. Прищенко Н. А. Тіньова економіка, сутність, прояви, соціально-економічні наслідки. URL: <dspace.oneu.edu.ua/.../Тіньова%20економіка%20>.

18. Матвійчук К. А. Недосконалість податкової системи як фактор тінізації економіки України / К. А. Матвійчук. URL: [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4251/1/ekon_pidpryem_29_12_\(258-265\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4251/1/ekon_pidpryem_29_12_(258-265).pdf).

19. Мельник Т. М. Іллегалізація сфери зовнішньої торгівлі товарами в Україні / Т. М. Мельник, Т. Л. Вишинські // Економічний часопис—XXI. № 7–8(1) 2014. URL: http://e-works.com.ua/work/4756/Tinova_ekonomika_sytnist_prichini_socialno_ekonomichni_naslidki_ta_shlyahi_podolannya_v_Ykraini.html.

20. Hart, K. (1973). Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Stud*, 11(1), 61–90.

21. Grossman, G. (1977). The «Second economy» of the USSR. *Problems of communism*, 5, 25–40.

22. Gutmann P. M. Statistical Illusions, Mistaken Policies / P. M. Gutmann // *Challenge*. 1979. Vol. 6. No 22. P. 14–17.
23. Feige E. L. (2007). *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press.
24. Schneider, F. (2010). *The Influence of the economic crisis on the underground economy in Germany and the other OECD-countries in 2010: a (further) increase*. University of Linz, Austria.
25. Козлов Ю. Теневая экономика и преступность / Ю. Козлов // *Вопросы экономики*. 1990. № 3. С. 120–127.
26. Осипенко О. К анализу феномена «черный рынок» / О. Осипенко // *Экономические науки*. 1990. № 8. С. 67–78.
27. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.
28. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. К.: Вища школа, 1995. 471 с.
29. Борьба с теневой экономикой — это борьба за независимость Украины / А. Иващенко // *Зеркало недели*. 1996. 23 августа.
30. Турчинов О. В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки / О. В. Турчинов. К., 1996. 296 с.
31. Турчинов А. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження: Економічна енциклопедія. К.: «Артек», 2002. 637 с.
32. Бородюк В. Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунків її обсягів / В. Бородюк, Т. Приходько, О. Турчинов. К., 1997. 138 с.
33. Мандибура В. О. Тіньова економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. К. : Парламент. вид-во, 1998. 135 с.
34. Засанський В. В. Детінізація економіки в перехідних суспільствах: управлінський аспект: монографія / В. В. Засанський. Львів: Політекс, 1998. 309 с.
35. Геець В. М. Складові довгострокового розвитку економіки України / В. М. Геець // *Стратегічна панорама*. 1999. № 1–2. С. 14–19.
36. Попович В. М. Теорія детінізації економіки. Ірпінь, 2001. 524 с.
37. Базилевич В. Методичні оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // *Економіка України*. 2004. № 8. С. 36–44.
38. Флейчук М. І. Передумови та чинники іллегального сектора в регіонах України / М. І. Флейчук, А. Я. Гончарук // *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных*

инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. Донецк: ДонНУ, 2005. С. 260–267.

39. Флейчук М. І. Протидія тінізації процесу підготовки та проведення ЄВРО–2012 / М. І. Флейчук // Митна справа. 2010. № 2. Ч. 2. С. 262–267

40. Фільштейн Л. М. Фінансово-економічні проблеми тіньової економіки в Україні та шляхи її легалізації // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2012. Вип. 22(2). С. 190–192.

41. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 239 с.

42. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

43. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.

44. Вартналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9.

45. Засанська О. В. Теоретические основы борьбы с теневой экономикой / О. В. Засанська. 2009. URL: <http://www.stattonline.org.ua/ekonom/34/2635-teoretichni-osnovi-borotbi-z-tinovoyu-ekonomikoyu.html>.

46. Харазішвілі Ю. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Харазішвілі Ю. М., Дмитренко Н. М. // Економіка України. 2010. № 12. С. 16–28.

47. Жаліло Я. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання / Я. А. Жаліло; за редакцією Я. А. Жаліла. К. : НІСД. 2011. 31 с.

48. Огреба С. Статистичне відображення обсягів тіньової економіки у системі національних рахунків / С. Огреба // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2011. Вип. 129. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2011_129_19.

49. Тишук Т., Харазішвілі Ю., Іванов О. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2011. 96 с.

50. Краус Н. М. Тіньова економіка в контексті інвестиційно-інноваційного розвитку країни / Н. М. Краус // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. 2012. № 4. С. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2012_4_4.

51. Глуха Г. Я. Тіньова економіка: гальмування економічного зростання чи викривлення реальних результатів // Європейський вектор економічного розвитку. 2013. № 2(15). С. 82–91.

52. Халковський О. М. Інституційні фактори формування анти-корупційної політики в системі детінізації національної економіки [Текст] / О. М. Халковський // Економіка та держава. 2014. № 4. С. 76–79.

53. Савич О. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України / Ефективна економіка. № 2. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>.

54. Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 12 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176>.

55. Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. Економіка і суспільства. Випуск 15/2018. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/27.pdf.

56. Хом'як К. А. Генеза тіньових економічних відносин. Тернопільський національний економічний університет. 2015. С. 442–448. URL: [ena.lp.edu.ua › bitstream › ntb](http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb).

57. Клименко С. Тіньова економіка в Україні: сутність, функції та наслідки. С. 242–247. URL: [www.irbis-nbuv.gov.ua › irbis_nbuv › cgi/irbis_64](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgi/irbis_64).

58. Gutmann P. The Subterranean Economy ft Finanational Analysts Journal. 1977. Vol. 33. С. 135.

59. Feige Edgar L. (1990). Definining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach, World Development, 18. No 7. P. 990.

60. Никитин С. Теневая экономика и налогообложение / С. Никитин, М. Степанова, Е. Глазова // Мировая экономика и междунар. отнош. 2005. № 2. С. 24–30.

61. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О. В. Турчинов. К.: АртЕК. 1995. С. 32.

62. Нагребельний В. П. Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В. М. Попович // Юрид. енцикл.: у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. Т. 6. С. 74–76.

63. Ярмоленко А. Тіньова економіка / А. Ярмоленко // Політика і час. 1996. № 5. С. 51.

64. Головач В. Аудит: теневая экономика / В. Головач // Деловая Украина. 1996. № 43. С. 21–28.

65. Тіньова економіка, структура й природа її виникнення. URL: http://pidruchniki.com/15800119/ekonomika/tinova_ekonomika_struktura_priroda_viniknennya.

66. Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки / В. Предборський // Підприємництво, господарство і право. 2004. № 12. С. 111–115.

67. Засанська О. В. Теоретические основы борьбы с теневой экономикой / О. В. Засанська. 2009. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/34/2635-teoretichni-osnovi-borotbi-z-tinovoyu-ekonomikoyu.html>.

68. Sutherland E. H., Cressey D. R. Principles of Criminology. New York 1966.

69. Рутгайзер В. Теневая экономика в СССР: Обзор литературы и исследований / В. Рутгайзер // Свободная мысль. 1991. № 17. С. 119–125.

70. Никифоров Л. Теневая экономика: основы возникновения, эволюции и ослабления / Л. Никифоров, Т. Кузнецова, В. Фельзенбаум // Вопросы экономики. 1991. № 1. С. 100–111.

71. Зверькова Н. Деякі питання визначення понять «тіньова економіка», «детінізація економіки» та «протидія тіньовій економіці» / Н. Зверькова // Підприємництво, господарство і право. 2008. № 1. С. 92–96.

72. Предборський В. Транснаціональна тіньова економіка як активний тінізатор національного економічного простору / В. Предборський // Підприємництво, господарство і право. 2007. № 6. С. 159–163.

73. Горобінська І. В. Тіньова економіка як результат ухилення від сплати податків / І. В. Горобінська, О. І. Шептунова // Збірник наукових праць НТУ. 2009.

74. Преступность и социально-экономическое развитие // Борьба с преступностью за рубежом. М.: ВИНТИ. 1991. № 3. С. 27–44. С. 30.

75. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / З. Варналій // Банківська справа. 2007. № 2. С. 56–66.

76. Теневая экономика: экономические, социальные и правовые аспекты: Мат-лы науч. конф., 9 июля, 1996. М.: Независимый благотворительный фонд культуры «Форос». 342 с.

77. Cassel D. Funkione der Schatten wirtchaft im Koordinations mechanismus Von Markt und Peanwirtschaften // ORDO.Jahrbuch für die Orduung von Wirschaft und Gesellschaft. Bd. 37. 1986. S. 73–103. С. 75.

78. Клямкин И. М., Тимофеев Л. М. Теневая Россия: экономико-социологическое исследование / И. М. Клямкин, Л. М. Тимофеев. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т. 2000. 595 с. С. 11.

79. Соціальна ринкова економіка: основні орієнтири для України / Під ред. проф. Р. Клапгама. К.: Ін-т реформ, Предство Фонду Конрада Аде-науера, 2003. 119 с. С. 76.

80. Олейник А. Н. Институциональная экономика: Учебное пособие / А. Н. Олейник. М.: ИНФРА-М. 2002. 416 с. С. 167.

81. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / З. С. Варналій. К. Інститут приватного права і підприємництва АПрН України. 1998. 56 с. С. 11.

82. Макаров Д. Экономические и правовые аспекты теневой экономики в России / Д. Макаров // Вопросы экономики. 1998. № 3. С. 16–22. С. 12.

83. Коссалс Л. Теневая экономика как особенность российского капитализма / Л. Коссалс // Вопросы экономики. 1998. № 10. С. 32–35. С. 18.

84. Исправников В., Куликов О. Теневая экономика в России: иной путь и третья сила / В. Исправников, О. Куликов. М. 1997. 112 с. С. 14.

85. Ореховский П. Статистические показатели и теневая экономика / П. Ореховский // Российский экономический журнал. 1996. № 4. С. 14–26. С. 14.

86. Даллаго Б. Есть ли будущее у макроэкономического планирования в Восточной Европе / Б. Даллаго // Российский эконом. Журнал. 1992. № 6. 132 с. С. 132.

87. Савич О. В., Савич І. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. Ефективна економіка № 2. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>.

88. Національна безпека України. Поняття та структура національної безпеки України URL: https://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini.

89. Економічна безпека як одна з складових національної безпеки держави. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/econom-bezpeka/4466-ekonomichna-bezpeka-yak-odna-z-skladovikh-natsionalnoji-bezpeki-derzhavi.html>.

90. Національна безпека України. Поняття та структура національної безпеки України URL: https://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini.

91. Мандрагеля В. А. Національна безпека: пошук нових підходів. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11675.html>.

92. Смоляннюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України / Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». № 2 (37). 2018. С. 107–126.

93. Виклики й загрози національній безпеці у контексті геополітичного та гео економічного вибору України: матеріали круглого столу (Київ, 3 груд. 2014 р.) / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. глобалістики, євроінтеграції та упр. нац. безпекою; [за ред. Ю. В. Ковбасюка, Г. П. Ситника]. Київ: НАДУ. 2014. 161 с.

94. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД. 2016. 527 с.

95. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2017. Вип. 24(2). С. 18–24.

96. Глобальна та національна безпека: підручник / [В. І. Абрамов та ін.]; за заг. ред. Г. П. Ситника; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Громад. орг. «Акад. нац. безпеки». Київ: НАДУ. 2016. 781 с.

97. Курас А. І. Національна безпека України: військово-політичні парадигми. Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. 2014. Вип. 2. С. 230–240.

98. Мандрагеля В. А., Мовчан П. П. Національна безпека України в контексті політики Східного партнерства ЄС. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2015. № 3–4. С. 72–82.

99. Нікітін Ю. В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу. Юридична наука. 2015. № 2. С. 141–147.

100. Смоляннюк В. Ф. Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність? Суспільно-політичні процеси. 2017. Вип. 2–3. С. 68–87.

101. Lippmann W. US Foreign Policy: Shield of the Republic / W. Lippmann. Boston. 1943. 352 p.

102. Morgenthau H. Politics among nations; the struggle for power and peace / H. Morgenthau. 3d ed. New York: Alfred A. Knopf. 1960. 290 p.

103. The French White Paper on defence and national security [Електронний ресурс]. Режим доступу (на січень 2010 р.): http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2008/livre-blanc_france_2008.pdf.

104. Julian T. Germany's New Security Strategy [Електронний ресурс] / T. Julian. Режим доступу : <http://blog.icds.ee/article/89/germanys-new-security-strategy>.

105. Manners I. European [Security] Union: From Existential Threat to Ontological Security' / I. Manners // IIS Working Papers. Copenhagen Peace Research Institut. 2002. 68 p.

106. Mitzen J. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma / J. Mitzen // European Journal of International Relations. 2006 Vol. 12(3). P. 341–370.

107. Лозова Г. М., Шорубалко Б. В. Інтелектуальна безпека держави в системі конкурентоспроможності національної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 20. Частина 2. 2018. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.ua/archive/20_2_2018ua/23.pdf.

108. Shirley Ann Jackson. Intellectual Security and the Quiet Crisis. Jan. 2017. URL: <http://www.rpi.edu/president>. (дата звернення: 25.06.2018).

109. Мокій А. І., Дацко О. І., Шехлович А. М. Загрози інтелектуальній безпеці держави в умовах посилення еміграційних процесів. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 3. С. 283–301.

110. Маркіна І. А., Московченко М. О. Теоретико-прикладні засади механізму забезпечення інтелектуальної безпеки на підприємстві. URL: dspace.puet.edu.ua/.../Маркіна%2C_Московченко_стаття.d.

111. Мокій А. І. Загрози інтелектуальній безпеці держави в умовах посилення еміграційних процесів / А. І. Мокій, О. І. Дацко, А. М. Шехлович. Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. 2013. Вип. 3(101). С. 283–301. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_283_MokiyAI,DatskoOI,S hekhlovychAM.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_283_MokiyAI,DatskoOI,S hekhlovychAM.pdf).

112. Барановський О. І. Нові підходи до детінізації економіки / О. І. Барановський // Стратегічні пріоритети. № 1(2). 2007. С. 212–213. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/8-1-Baranovskyj.pdf>.

113. Schafer W. Gleichgewicht, Ungleichgewicht und Schattenwirtschaft // Schattenokoeconomie: Theoretische Grundlagen und wtrtschaftspolitische Konsequenzen. Gottingen. 1984. S. 40.

114. Острий І. Ф. До питання скорочення обсягів тіньової економіки / І. Ф. Острий // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції [«Тіньова економіка: генезис, джерела розвитку, перспективи подолання та цивілізованої інтеграції»], (Вінниця, 23–24 травня 2013 р.). Вінниця: НБЦ «Генеза». 2013. С. 161–163.

115. Частина 1. Тіньова економіка як об'єкт наукових досліджень. URL: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/01_2.htm#_edn6.

116. Варналій З. С. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З. С. Варналія. К. : Вид-во НІСД. 2006. 576 с.

117. Корупція та наслідки її впливу на економіку України. URL: https://pidruchniki.com/10560412/ekonomika/koruptsiya_naslidki_vplivu_ekonomiku_ukrayini.

118. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні / С. Й. Кравчук. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html>

119. Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf l.

120. Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України / Д. М. Харко. URL: <http://www.apdp.in.ua/v55/119.pdf>.

121. Звіт про типології відмивання грошей. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36191> (дата звернення: 20.11.2018).

122. Невмержицький Є. В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: навч. посіб. / Є. В. Невмержицький. К.: АПСВ. 2005. 415 с. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiu/458-nevmersh/7566-3----.html>.

123. Черниш О. М. Тіньова економіка: особливості та шляхи легалізації / О. М. Черниш. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=68>.

124. Тищук Т. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання / за ред. Я. А. Жаліла / Т. А. Тищук. К.: НІСД. 2011. 31 с.

125. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання/ Економіка і суспільство. Випуск 11. 2017. С. 127–131. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/11_ukr/20.pdf.

126. Україна потрапила в топ-5 країн з найбільшою тіньовою економікою. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-popala-top-5-stran-krupneyshey-tenevoy-1498836744.html>.

127. Тенденції тіньової економіки. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

128. Матвійчук К. А. Недосконалість податкової системи як фактор тінізації економіки України / К. А. Матвійчук. URL:

[http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4251/1/ekon_pidpnyem_29_12_\(258-265\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4251/1/ekon_pidpnyem_29_12_(258-265).pdf).

129. Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи / О. В. Шарікова // Економіка. Фінанси. Право. 2009. № 1. С. 3–6.

130. Волженкин Б. В. Экономические преступления / Б. В. Волженкин СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 1999. 312 с. С. 282–296.

131. Rubin P. H. The economics of crime / P. H. Rubin // The economics of crime. N.Y. 1980. № 4. P. 13–26. С. 17.

132. Becker G. S. Crime and punishment: an economic approach / G. S. Becker // Journal of Political Economy. 1968. Vol. 76. № 2. P. 169–217. С. 170.

133. Tullock G. Does Punishment Deter Crime? / G. Tullock // The Economics of Crime. 1980. № 4. P. 127–136. С. 128.

134. Бьюкенен Дж., Таллок Г. Расчет согласия. Логические основания конституционной демократии // Бьюкенен Джеймс М. Сочинения. Серия: «Нобелевские лауреаты по экономике». Т. 1. М.: Таурус Альфа, 1997. 206 с. С. 36.

135. Преступность и социально-экономическое развитие // Борьба с преступностью за рубежом. М.: ВИНТИ. 1991. № 3. С. 27–44. С. 30.

136. Космарский В. «Неофициальная экономика». Последствия и перспективы в различных экономических системах / В. Космарский, А. Шохин // Вопросы экономики. 1990. № 3. С. 58–60. С. 159.

137. Крылов А. А. Социально-экономические проблемы нейтрализации криминальной экономики: Лекция / А. А. Крылов. М.: Академия МВД РФ, 1992. 453 с.

138. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «ПРО ВНУТРІШНЄ ТА ЗОВНІШНЄ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В 2018 РОЦІ» К.: НІСД, 2018. 688 с. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf.

139. Corruption Perceptions Index 2017. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017.

140. Результати щорічного опитування Палати щодо сприйняття рівня корупції презентація (6 лютого 2018). URL: <http://www.chamber.ua/uk/Media/Publications/8189>.

141. Doing Business 2018. Reforming to Create Jobs. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>

142. Цього річним проривом у індексі стало зростання країни за індикатором «Отримання дозволу на будівництво» на 105 пунктів, також покращилися позиції за категорією «Оподаткування» на 41 пункт, що дало змогу країні посісти 43-тє місце.

143. Державна казначейська служба України. Звіти про виконання державного бюджету у 2014–2018 рр. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

144. Doing Business Measuring Business Regulations / World BankGroup. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings>.

145. The International Property Rights Index 2017 / Property Rights Alliance. URL: <https://ipri2017.herokuapp.com/CountryResults>.

146. Create U.S. Chamber International IP Index.Sixth Edition. 2018. URL: http://globalipcenter.wpengine.com/wp-content/uploads/2018/02/GIPC_IP_Index_2018.pdf.

147. The International Property Rights Index 2017 / Property Rights Alliance. URL: <https://ipri2017.herokuapp.com/CountryResults>.

148. Удовенко В. В. Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm.

149. Україна покращила місце у рейтингу Doing Business на 5 позицій та посіла 71 місце. URL: <http://www.drs.gov.ua/press-room/ukrayina-pokrashhyla-mistse-u-rejtyngu-business-na-5-pozyt-sij-ta-posila-71-mistse>.

150. Мінекономрозвитку: що вплинуло на позицію України у рейтингу Doing Business 2018? URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1b8eeb16-7a27-4dd0-9c8d-98a4bc4dc063&title=Minekonomrozvitku-SchoVplinuNaPozitsiiUkraini-UReitinguDoingBusiness2018->.

151. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіка інтелектуальної власності / Бутнік-Сіверський О. Б. // К.: Ін-т інтел. власн. і права. 2004. С. 296.

152. Микола С. Патентні тролі хто вони і як з ними боротися.– URL: <https://uain.press/economics/patentni-troli-hto-vony-i-yak-z-nymy-borotysya-993263>.

153. Андрощук Г. О. Патентний тролінг проти інновацій: стан, тенденції, загрози / Г. О. Андрощук // Право та інноваційне суспільство. 2013. № 1. С. 70–88.

154. Левковець О.М. Інтелектуальна власність як ресурс розвитку: дилема трансферу технологій / О. М. Левковець // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 3. С. 59–75.

155. Селіваненко В. В. *Форми порушення та захист прав суспільства на об'єкти інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я* / В. В. Селіваненко // *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 223–228.

156. Chien C. *Startups and Patent Trolls* [Electronic Resource] / C. Chien. Mode of access: <http://digitalcommons.law.scu.edu/facpubs/> 553.

157. 13. Lemley M. A. *How to Make a Patent Market* / M. A. Lemley, N. Myhrvold // *Stanford Law and Economics Olin Working Paper*. 2008. Vol. 36. P. 101–103.

158. Risch M. *Patent Troll Myths* / M. Risch // *Villanova Law/Public Policy Research Paper*. 2012. Vol. 42 P. 457–499.

159. Vaikhari R. *The Effect of Patent Trolls on Innovation: A Multi-Jurisdictional Analysis* / R. Vaikhari // *Indian Journal of Intellectual Property Law*. 2008. Vol. 1. P. 33–48.

160. Нікончук А. М. *Правові засади протидії патентному тролінгу в Україні* / *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (75). 2014. С. 25–33. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/4\(75\)/uazt_2014_4_4.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/4(75)/uazt_2014_4_4.pdf).

161. Костін Ілля, Лавренова Наталія. *Патентні тролі в українських реаліях*. URL: <https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/patentni-troli-v-ukrainskih-realiah/>.

162. *Боротьба з інтернет-піратством в Україні: оцінки експертів*. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=874:internet-pirastvo&catid=8&Itemid=350.

163. Шутаєва О. О. *Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки*. / *Проблемы материальной культуры ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ*. С. 80–84. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93392/20-Shutaieva.pdf?sequence=1>.

164. Савич О. В., Савич І. В. *Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України*. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. *Ефективна економіка*. № 2. 2015. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3827>.

165. Базилевич В. Д. *Економіко-філософська думка сучасного світу* / В. Д. Базилевич, В. В. Ильин. К.: Знання. 2015. 821 с.

166. Варналій З. С. *Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України* / З. С. Варналій // *Науковий вісник*. Львів, 2009. Вип. 1. С. 3–20.

167. Васенко В. К. *Тіньова економіка України та шляхи її детінізації*. Вісник Черкаського університету. 2016. № 1. / *Серія «Економічні науки»*, С. 15–23. URL: [nbuv.gov.ua › j-pdf › VchuE_2016_1_5](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchuE_2016_1_5).

168. Грановська І. В. Теоретичні основи тінізації та детінізації української економіки / Мукачівський державний університет. Економіка і суспільство. Гроші, фінанси і кредит. Випуск 16/2018. С. 718–723. URL: economyandsociety.in.ua/journal.

169. Детінізація економіки як нормативно-правовий імператив / А. Ковальчук, А. Криштоф // Підприємництво, господарство і право. 1/2016. С. 51–55. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/01/9.pdf>.

170. Ковальчук Т. Детінізація економіки — фактор фінансової безпеки України Т. Ковальчук // Банківська справа. 2001. № 2. С. 3–11.

171. Кузніцова М. І. У пошуку шляхів детінізації економіки України / М. І. Кузніцова, О. О. Дубровіна // Наука, технології, інновації. 2017. № 1. С. 46–54. URL: www.nrat.gov.ua/2017-1_stat6_UA_povn.

172. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія / І. І. Мазур. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2006. 239 с.

173. Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] / В. А. Предборський. К.: Кондор. 2005. 614 с.

174. Прокопик О. І. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / О. І. Прокопик // Банківська справа. 2008. № 2. С. 56–66.

175. Рибчак О. С. Фінансові аспекти процесу детінізації економіки України. С. 286–291. URL: irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64?zh.

176. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: монографія / М. І. Флейчук. Львів: Ахілл. 2008. 660 с.

177. Олійник Т. Г., Гуда Н. Е. Тенденції тіньової економіки України та шляхи її детінізації. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлінського. Випуск 16/2017. С. 203–206. URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/41.pdf>.

178. Борщук Є., Ліпенцев А., Заверуха М. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 43 «Ефективність державного управління». С. 29–35. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_43/fail/5.pdf.

179. Теневая экономика региона: диагностика и меры нейтрализации / [В. Ф. Басаргин, В. Ф. Яковлев, А. А. Яковлев и др.]; под ред. А. И. Татаркин, В. Ф. Яковлев. М.: Экономика. 2004. 280 с.

180. Державна судова адміністрація України. URL: веб-порталі судової влади України (www.court.gov.ua) в розділі «Судова статистика».

181. Чернишук Павло. Досвід патентних судів у країнах Європи. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/dosvid-patentnih-sudiv-u-krayinah-evropi.html>.

182. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Деякі проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті в Україні. IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні (третя міжнародна щорічна конференція). URL: <http://aphd.ua/publication-418/>.

183. Що робити, коли порушують ваші права інтелектуальної власності. Практичний досвід українських правовласників (аудіо-візуальний контент). URL: http://legalcontentua.com/wp-content/uploads/2017/09/CHiste-nebo_Praktichnij-dosvid_YAkshho-porushuyut-prava-intelektualnoyi-vlasnosti-1.pdf.

184. Коваленко Ю. М. Алокація і консолідація фінансових ресурсів в економіці / Ю. М. Коваленко. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8734/1/kovalenko_yu_m.pdf.

185. Кужель О. Корупція і розвиток малого бізнесу. Економіка і прогнозування / О. Кужель. Київ. 2002.

186. Гега Т.П. Проблеми протидії «тіньовій» економіці в Україні» // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Т. П. Гега. 2004 р.

187. Шелудько Н. М. «Проблема тіньової економіки в Україні»/ Н. М. Шелудько / Фінанси України. 2002 р. № 9. С. 80–86.

188. Гега Т. П. Проблеми протидії «тіньовій» економіці в Україні» // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Т. П. Гега. 2004 р.

189. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Указ Президента України № 299/2017 від 29.09.2017 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>.

190. Господарський процесуальний кодекс України. Закон України № 1798-XII від 06.11.1991 р. Редакція від 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

Наукове видання

**Тінізація економіки та інтелектуальної економіки
як загроза національній безпеці країни та їх детінізація:
монографія**

Комп'ютерне макетування — *Л. Цикаленко*
Художнє оформлення обкладинки — *Н. Мінченко*

Адреса редакції:
вул. Казимира Малевича 11, Київ, 03150
Тел.: 228-21-36; тел./факс: 200-08-76
www.ndiiv.org.ua
e-mail: letter@i.kiev.ua

Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBookСТТ.
Ум.-друк. арк. 9,06. Наклад 300 прим.
Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9.
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.
Виготовлювач: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9.
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.